

Guntis Gerhards

EPIDĒMIJAS VIDUSLAIKU UN JAUNO LAIKU RĪGĀ*

Rīgas vēsture mērāma vairāk nekā astoņos gadu simtos, tā ir bagāta ar dažādiem notikumiem un saglabāta gan arhitektūras, kultūras, arheoloģiskajos pieminekļos, gan neskaitāmos rakstu krājumos, teikās, nostāstos un atmiņās. Vairākas pētnieku paaudzes Rīgas vēsturi skatījušas no visdažādākajiem aspektiem. Gadu desmitu laikā uzrakstīts ne mazoms akadēmisku un populāru rakstu un grāmatu. Debates par un ap Rīgu ir senas, un tās vēl arvien nebeidzas. Būtībā katra jauna pētnieku paaudze nāk ar saviem jautājumiem, savu pasaules skatījumu un vērtīborientāciju, arī ar pagātnes izpratni un avotu interpretāciju. Pētniecība nav izolēta parādība – to ietekmē kā ārējie, tā iekšējie apstākļi, tāpēc svarīgs jautājums ir gan izpētes avots un metodes, gan arī paša pētnieka objektivitāte. Ne mazāka ietekme ir pētnieciskajai videi un pētniecības vēsturei, respektīvi, agrāk izteiktajiem spriedumiem, kas Rīgas gadījumā nereti jau ieguvuši aksiomas nozīmi. Kaut arī dažāda apjoma pētījumu par Rīgas vēstures jautājumiem netrūkst, tās viduslaiku un jauno laiku notikumu izpēte joprojām nav izsmelta.

Šajā rakstā skartās tēmas izvēli noteica vairāki apstākļi. Pirmkārt, mūsdienu vēsturnieki ir pārliecināti, ka viduslaikos un arī vēlāk līdz pat Pirmajam pasaules karam daudz vairāk cilvēku aizgājis bojā no bada, slimībām un sērgām nekā kritis kaujas laukā. Arī Rīgas vēsturē ir daudz dramatisku notikumu. Attiecībā uz epidēmiju nodarīto postu parasti tiek minēts vienīgi Lielais mēris (1710–1711), taču tā ir tikai viena no pilsētas vēstures drūmajām lappusēm, bet tādas gadsimtu gaitā noteikti bijušas vairākas.

Otrkārt, kā norāda vēsturnieks Indriķis Šterns, Livonijas perioda rakstītajos avotos epidēmiju posts ir maz minēts.¹ Jāņem vērā, ka viduslaiku rakstītajos avotos ikkatra slimība, kas izraisīja iedzīvotāju

* Raksts tapis Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra, cilvēkdrošība)” ietvaros.

masveidīgu saslimstību un mirstību, gandrīz vienmēr tiek saukta par mēri, kas neatbilst reālajai situācijai. Taču tas nav traucējis vairumam pētnieku gan akadēmiska rakstura, gan populārzinātniskās publikācijas minēt mēra epidēmiju nodarīto postu, ļaujoties uz kāda viena pētījuma vai avota datiem bez izvērtējuma, nereti vispār uz avotu neatsaucoties. Tāpat literatūrā epidēmiju izpausme un apmēri bieži tiek pārspilēti, pārpublicējot kļūdainus aprēķinus un vispārinājumus, kas ieguvuši mītisku nokrāsu un ceļo no vienas publikācijas uz citām. Vēstures zinātnē par mītu tiek dēvēts nekritiski pieņemts, sabiedrībā noturīgs priekšstats par kādu vēsturisku notikumu vai parādību.

Treškārt, attiecīgo avotu fragmentārais raksturs un trūkums, sevišķi par 13.–15. gadsimtu, neļauj veikt sistemātisku analīzi un gūt pārlicību, ka uz atsevišķu dokumentu bāzes līdz šim izdarītie pieņēmumi par epidēmijām viduslaiku un jauno laiku Rīgā ir patiesi. Tā kā senākās rakstītās ziņas par Rīgu praktiski visas jau bija apzinātas un publicētas līdz 20. gadsimta sākumam, būtiski jaunu informāciju par epidēmijām un citām kataklizmām pilsētas dzīvē var gūt no lietiskajiem vēstures avotiem – arheoloģiskajiem datiem un arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla paleopatoloģiskās izpētes rezultātiem.

Šī pētījuma mērķis ir, balstoties uz rakstītajiem vēstures avotiem, arheoloģiskajiem un paleopatoloģiskajiem datiem, raksturot iespējamās epidēmijas Rīgā viduslaikos un jaunajos laikos (līdz 1711. gadam). Epidēmiju vēstures pētīšanai ir ne tikai teorētiska, bet arī praktiska nozīme, jo, izzinot epidēmiju rašanās un norises likumsakarības, iespējams sekmīgāk cīnīties ar tām. Daudzas slimības gadsimtu laikā nav izzudušas, bet ir sastopamas arī mūsdienās, dažas no tām, neskatoties uz 21. gadsimta medicīnas sasniegumiem, rada cilvēkiem tikpat lielus draudus kā senatnē.

Mūsdienās ar epidēmiju saprot kādas infekciju slimības izplatīšanos noteiktā apvidū, kura stipri pārsniedz parasto saslimstības līmeni. Atkarībā no slimības īpatnībām un izplatīšanās apstākļiem epidēmija var būt īslaicīga – uzliesmojuma veidā – vai arī attīstīties lēnām – tad tā turpinās ilgāku laiku un saslimstība ir liela. Ja slimība regulāri atkārtojas kādā apvidū, kur pastāv šīs slimības vai tās ierosinātāju attīstībai labvēlīgi apstākļi, to sauc par endēmiju. Ja epidēmija aptver vairākas valstis, kontinentus vai pat visu pasauli, tā ir pandēmija. Parasti epidēmijas saistītas ar sociāli ekonomiskiem satricinājumiem (karš, bads) vai stihiskām dabas parādībām (plūdi, zemestrīce). Epidēmijas intensitāte ir atkarīga no slimo cilvēku vai dzīvnieku, kā arī infekcijas nēsātāju daudzuma epidēmijas perēklī, no infekcijas pārnēsāšanas iespējamības, cilvēka uzņēmības pret infekcijas slimību. Atsevišķu slimību izplatība saistīta ar noteiktām ģeogrāfiskām un klimatiskām joslām, daudzām infekcijas slimībām raksturīga sa-

karība ar noteiktu gadalaiku. Tomēr daudz lielāka nozīme epidēmijas izraisīšanā ir iedzīvotāju dzīves apstākļiem un kvalitātei.²

Līdz ar epidēmijas definīcijas mūsdienu izpratni rodas zināmas metodoloģiskas problēmas attiecībā uz epidēmijām senatnē. Mūsdienās slimības izplatība tiek uzskatīta par epidēmisku tikai tad, ja tiek sasniegts t.s. epidēmiskais sliekšnis (saslimušo skaits uz noteiktu iedzīvotāju skaitu noteiktā laika posmā, piemēram, gripas epidēmija tiek izsludināta, ja nedēļas laikā tiek reģistrēti vismaz 100 saslimšanas gadījumi uz 100 000 iedzīvotāju), bet par saslimstības apjomiem un slimību dinamiku viduslaikos ziņu praktiski nav. Parasti rakstītajos vēstures avotos saslimstība tiek raksturota kā liela iedzīvotāju mirstība, liekot starp šiem jēdzieniem vienādības zīmi. Šajā sakarībā jāatzīmē, ka iedzīvotāju paaugstinātu mirstību senatnē izraisīja arī militāri konflikti, dabas katastrofas, neražas un tām sekojošais bads.

Bez pašas epidēmijas konstatācijas fakta svarīgs ir arī konteksts, t.i., apstākļi, kas varēja izraisīt un sekmēt slimību izplatīšanos Rīgas pilsētā. Tas ir ļoti plašs jautājumu loks, tāpēc raksta ierobežotā apjoma dēļ minēšu galvenos priekšnoteikumus, kuri varēja ietekmēt epidēmiju izplatību viduslaiku un jauno laiku Rīgā.

Vispirms jāmin fakts, ka pati pilsētas vide ir potenciāls drauds iedzīvotāju veselībai, un Rīga nebija izņēmums. Rīga jau no tās celtniecības pirmsākumiem veidojās kā teritoriāli norobežota vieta ar samērā lielu iedzīvotāju skaitu un blīvumu. Jāņem vērā, ka mūros ieslēgtā Rīgas teritorija no 13. gs. beigām līdz pat 16. gs. palika gandrīz nemainīga – ap 28 hektāriem.³ Izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ pilsēta jau kopš 13. gs. beigām ieguva aizvien svarīgāku nozīmi tirdzniecībā no Rietumeiropas uz Krieviju un citām zemēm, kas noteica iedzīvotāju skaita pieaugumu. Uzskata, ka jau ap 16. gs. sākumu pilsētas apbūves iespējas bija izsmeltas: uz 393 gruntsgabaliem bija uzbūvētas 353 dzīvojamās mājas, bet pārējo aizņēma saimniecības un sabiedriskās ēkas, noliktavas utt.⁴ Par Rīgas iedzīvotāju skaitu pētnieku domas dalās. Pieņem, ka ekonomiskā uzplaukuma laikā 16. gs. vidū Rīgā bija 12 000–16 000 iedzīvotāju.⁵ Nereti krīzes apstākļos (bads, karadarbība) pilsētai nācās papildus uzņemt lielas iedzīvotāju masas. Līdz ar to ierobežotā pilsētas teritorija ar lielu iedzīvotāju blīvumu ir viens no galvenajiem priekšnoteikumiem slimību un epidēmiju izplatībai, jo pasliktinās iedzīvotāju sanitāri higiēniskie apstākļi.

Arheoloģiskajos izrakumos ir konstatēts, ka kultūrslānis iekšpilsētas teritorijā sācis veidoties 12. gs. un laika gaitā pieaudzis līdz 3–6 metriem.⁶ Kultūrslāņa intensīvu veidošanos veicināja sadzīves atkritumi un dzīvnieku mēsli, kurus sākotnēji tikpat kā neizveda ārpus pilsētas. Atkritumu savākšanu ievērojami apgrūtināja arī tas, ka līdz 14.–15. gs. Rīgas ielas un pagalmus nesedza bruģis, bet dzīvnieku mēsli un sadzīves atkritumi veidoja grūti savācamu organisko vielu masu.

Ar laiku šīs vielas uzkrājās zemē un ar nokrišņiem nokļuva grunts-ūdeņos, līdz ar to tuvumā esošajās ūdenstilpēs – Daugavā, Rīdzenē, pilsētas grāvjos un kanālos, kas līdztekus ūdens ieguves vietām pildīja arī kanalizācijas funkcijas. Tas veicināja apkārtējās vides piesārņotību, nemaz nerunājot par nepatīkamo smaku, grauzējiem un dažādiem kukaiņiem, kuri bija daudzo slimību pārnēsātāji.⁷

Rīgas rāte centās ierobežot rīdzinieku paradumu – dažādu atkritumu, būvgružu un kūtsmēslu izgāšanu tuvumā esošajos ūdeņos un pie pilsētas mūra, sākotnēji nosakot, ka visi atkritumi jāved uz Smilšu kalnu, bet pēc tam izveidojot speciālu atkritumu izgāšanas pakalnu ārpus pilsētas.⁸ Diemžēl tas maz ko mainīja. Pilsētas kanāli, grāvji un Rīdzene pakāpeniski pārvērtās smirdošā stāvošā ūdenī. Tāpēc 18. gs. vidū Rīdzeni jau pa daļai oficiāli sāka aizbērt.

Viena no lielākajām epidemioloģiska rakstura problēmām rīdzinieku dzīvē bija tīrs dzeramais ūdens. Rīgā, tāpat kā vairumā pilsētu viduslaikos, ūdeni iedzīvotāju un amatniecības vajadzībām ieguva no kanāliem, kas aizsardzības nolūkos bija ierīkoti aiz aizsargmūra un pilsētu apjoza no visām pusēm. Kanālu ūdens bija netīrs, dzeršanai un māsaimniecības vajadzībām nederīgs. Kā jau iepriekš minēts, tajā nenovēršami ieplūda arī pilsētas atkritumi, tādēļ daļu ūdens savām vajadzībām senās Rīgas iedzīvotāji ņēma no Daugavas. Ūdeni uz mājām nesa ar nēšiem vai pieveda ar zirgiem. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, rīdzinieki ūdens ieguvei izmantoja akas, taču to piesārņojumu sekmēja pamatzemē iedziļinātās atejas bedres un vertikālās drenāžas sistēmas notekūdeņu novadīšanai.⁹ Pavasaros epidemioloģisko situāciju pasliktināja arī postošie Daugavas pali, jo sistemātiski tika applūdināta teritorija starp pilsētas mūri un Daugavas krastu, kas bija viena no iecienītākajām atkritumu izmešanas vietām. Nereti applūda arī ēkas ārpus pilsētas mūriem (pilsētas ateja Daugavas malā, tauku kaušētava, pilsētas lopkautuve u.c.) ar visām no tā izrietošajām sekām.¹⁰ Apkārtējās vides piesārņotība spieda rāti meklēt citus ūdens ieguves avotus. Lai pilsētai pievadītu tīru ūdeni, tika rakti kanāli, bet tas būtiski neatrisināja problēmu. 1663. gadā uzbūvēja pirmo centralizēto ūdensvadu – t.s. ūdensskunsti. Tas, protams, uzlaboja pilsētas ūdensapgādi, bet neatrisināja jautājumu par ūdens kvalitāti, jo ūdens tika ņemts apmēram 300 m leņpus piesārņotās Rīdzenes ietekas Daugavā, ūdensvada koka posmu sasaistē tika izmantotas svina caurules un arī pats torņa augšgalā izbūvētais koka baseins bija izklāts ar svīnu.¹¹

Tādējādi augšnes un ūdens piesārņojums viduslaiku Rīgā bija nopietns drauds iedzīvotāju veselībai un viens no galvenajiem priekšnoteikumiem slimību (galvenokārt zarnu infekcijas) izplatībai. Tikai 19. gs. ciņā ar holeras epidēmiju cilvēki saprata, ka kārtīgi jāmazgā rokas un dzert drīkst tikai vārītu ūdeni, jo tika atklāta saistība starp personisko higiēnu, lietoto ūdeni un slimības izplatīšanos.

Lai cik paradoksāli tas liktos, būtisks priekšnoteikums slimību izplatībai bija Rīgas izaugsme par lielu tirdzniecības centru Baltijas jūras krastā. Ar katru gadsimtu arvien vairāk attīstoties tirdzniecības sakariem, Rīgā piestāja kuģi no tuvām un tālām zemēm, atvedot ne tikai preces, bet arī dažādas slimības. Īpaši aktuāli tas kļuva pēc Jaunās pasaules atklāšanas 15. gs. beigās, kad Eiropā no Amerikas tika atvestas slimības, kuras agrāk nepazina un pret kurām iedzīvotājiem nebija imunitātes (piemēram, sifiliss). Visos laikmetos slimības izplatīšanās ātrums no populācijas uz populāciju ir atkarīgs no tā, cik ātri pārvietojas infekcijas pārnēsātājs. Mūsdienās ir nepieciešamas tikai dažas stundas, lai ar lidmašīnu šķērsotu veselus kontinentus. Senatnē slimības izplatījās galvenokārt pa tirdzniecības ceļiem, ostas pilsētām un karaspēka pārvietošanās vietām. Infekcijas draudus radīja ne tikai slimie cilvēki, bet arī dzīvnieki (piemēram, žurkas), kas bija dažādu slimību pārnēsātāji. Dažādās iedzīvotāju grupās pat vienas pilsētas ietvaros viena un tā pati slimība varēja izraisīt atšķirīgas smaguma pakāpes saslimšanu, jo to lielā mērā ietekmēja sociāli ekonomiskie apstākļi. Starp tiem nozīmīgākie ir iztikas resursu un medicīniskās palīdzības pieejamība. Tomēr, kā liecina arī Rīgas vēsture, vara un nauda ne vienmēr glāba no epidēmijām.

Svarīgs priekšnoteikums slimību un epidēmiju izplatībai 13.–18. gs. bija krasās klimata izmaiņas. Sākot ar 13. un 14. gs. miju līdz pat 19. gadsimtam, visā Zemes ziemeļu puslodē sākās temperatūras pazemināšanās. Ziemas šajā periodā bija bargākas nekā mūsdienās, pavasari iestājās vēlu, bet vasarās pastiprinājās dažādas anomālijas (liels sausums, ilgstošas lietusgāzes, agras salnas). Nelabvēlīgie klimatiskie apstākļi radīja ilgstošas neražas un tām sekojošu badu, pēc kā nereti uzliesmoja epidēmijas. Daļa pētnieku uzskata, ka aukstā laika dēļ valkātais biežākais apģērbs pasliktināja personisko higiēnu, kas veicināja blusu kā mēra pārnēsātāju izplatību.¹²

Attiecībā uz Rīgu nevar izdalīt kādu konkrētu priekšnoteikumu kopumu, kas teorētiski vairāk vai mazāk varēja sekmēt epidēmiju izcelšanās iespējamību 13.–18. gs. salīdzinājumā ar citām Hanzas savienības un Baltijas jūras pilsētām.

RAKSTĪTIE VĒSTURES AVOTI PAR EPIDĒMIJĀM SENAJĀ RĪGĀ

Izmantojot rakstītos vēstures avotus par slimībām un epidēmijām senajā Rīgā, jāņem vērā, ka nereti tiem ir subjektīvs raksturs, ko nosaka vairāki apstākļi. Pirmkārt, viduslaiku hronisti rakstīja rātes, ordeņa, bīskapa vai klostera uzdevumā un to vajadzībām, vispirms izceļot pasūtītāja varoņdarbus un nopelnus, reti minot pilsētas vienkāšos iedzīvotājus, kurus parasti epidēmiju posts skāra vissmagāk.

Otrkārt, ne visos gadījumos hronisti bijuši notikumu aculiecinieki. Sevišķi tas attiecas uz 13.–15. gadsimta notikumiem, kurus apraksta arī 16.–17. gadsimta hronisti, izmantojot sev pieejamo informāciju, kuras izcelsme bieži netiek norādīta. Var tikai pieņemt, bet ne dokumentāli pierādīt, ka hronisti savos darbos par iepriekšējiem gadsimtiem izmantojoši autentiskus dokumentus, kuri dažādu iemeslu dēļ līdz mūsdienām nav saglabājušies.

Šajā pētījumā izmantotas publicētās un tulkotās viduslaiku un jauno laiku hronikas, kurās rodama informācija par sērgām, neražām un badu Rīgā un tās apkārtnē.

Heinrici Chronicon Lyvoniae – “Indriķa hronika”, autors Latviešu Indriķis, sarakstīta 13. gs. 20. gados latīniski, apraksta 13. gadsimta notikumus, kuriem hronists bijis aculiecinieks.¹³

Die jüngere livländische Reimchronik – “Jaunākā atskaņu hronika”, autors Livonijas ordeņa kapelāns Bartolomejs Hēneke (*Bartholomäus Hoeneke*), sarakstīta 14. gs. 40. gados vāciski, apraksta notikumus no 1315. līdz 1348. gadam, aculiecinieks notikumiem Livonijā, sākot ar 1340. gadu.¹⁴

Hermann von Wartberge Chronicon Livoniae – “Vartberges Hermana Livonijas hronika”, autors Livonijas ordeņa mestra kapelāns Vartberges Hermanis (*Hermann von Wartberge*), sarakstīta 14. gs. 70. gados latīniski, apraksta notikumus Livonijā no 13. gadsimta līdz 1378. gadam, aculiecinieks notikumiem Livonijā, sākot ar 1358. gadu.¹⁵

Das rothe Buch inter Archiepiscopalia – “Sarkanā grāmata starp arhibīskapijas lietām”, t.s. Rīgas pilsētas pirmā hronika, sarakstījis Rīgas rātes sekretārs, vēlāk tās loceklis Hermanis Helevegis (*Hermann Helewegh*, ?–1489), apraksta notikumus no 1424. gada līdz pat hronista nāvei, aculiecinieks Rīgas pilsētas karam pret Livonijas ordeni.¹⁶

Chronica der Prouintz Lyfflandt – “Livonijas provinces hronika”, sarakstījis Tallinas luterāņu mācītājs Baltazars Rusovs (*Balthasar Rüssow*, 1542–1602), apraksta notikumus no 13. gadsimta līdz 1583. gadam. Kā pastāvīgam avotam nozīme, sākot tikai ar Livonijas kara notikumiem no 1561. gada.¹⁷

Liffländische Churlendische Chronica: was sich vom Jahr Christi 1554 biss auff 1590 – “Vidzemes un Kurzemes hronikas no 1554. līdz 1590. gadam”, sarakstījis Kurzemes un Zemgales hercoga Gotharda Ketlera padomnieks Salomons Hennings (*Salomon Henning*, 1528–1589), apraksta galvenokārt Livonijas kara (1558–1583) notikumus.¹⁸

Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse: 1593–1638 – “Bodekera Livonijas un Rīgas notikumu hronika: 1593–1638”, sarakstījis Rīgas rātskungs Johans Bodekers (*Johann Bodecker*), kā aculiecinieks apraksta tā laika notikumus Rīgā un tās apkārtnē.¹⁹

Livländische Chronik – “Livonijas hronika”, sarakstījis Rīgas birģermeistars Francs Nienstede (*Franz Nyenstede*, 1540–1622 (?)), apraksta notikumus no vissenākajiem laikiem līdz 1609. gadam, kā pastāvīgs avots izmantojams, sākot ar 1554. gadu.²⁰

Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte – “Igaunijas, Livonijas un Latvijas vēsture”, sarakstījis vēstures pētnieks Tomass Hjarne (*Thomas Hiärne*, 1638–1678), apraksta notikumus no 12. gadsimta līdz 1639. gadam. Pēc būtības šis darbs ir dažādu vēstures avotu kompilācija, jo hronists apskatītajiem notikumiem nav bijis aculiecinieks.²¹

Liefländische Historia, oder kurtze Beschreibung der Denkwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes bis 1689 – “Livonijas vēsture jeb īss Igaunijas, Vidzemes un Latvijas nozīmīgāko kara un miera notikumu apraksts līdz 1689. gadam”, sarakstījis Igaunijā darbojies vācu tautības luterāņu mācītājs Kristiāns Kelhs (*Christian Kelch*, 1657–1710), apraksta notikumus, sākot ar 13. gadsimtu. Kā pastāvīgam avotam nozīme, sākot ar 17. gadsimta pēdējo ceturtdaļu.²²

Bez jau iepriekš minētajām hronikām saistībā ar raksta tematiku nozīmīga informācija attiecībā uz 14.–15. gadsimta notikumiem rodama publicētajos dokumentu krājumos – *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*.²³ Galvenokārt tā ir Vācu ordeņa iekšējā korespondence starp tā amatpersonām (Livonijas mestru, virsmestru u.c.). Kopš 16. gadsimta otrās puses pieaug dienasgrāmatu kā vēstures avotu nozīme, lai gan šie avoti nereti ir ļoti subjektīvi. Mūsu gadījumā īpašu interesi izraisa 1711. gadā publicētā Joahima Andreasa Helmsa (*Joachim Andreas Helms*, 1646–?) dienasgrāmata par 1709.–1710. gada notikumiem Rīgā Lielā Ziemeļu kara laikā.²⁴

Saistībā ar rakstītajiem vēstures avotiem vispirms intriģējošs ir jautājums: kad Rīgā bija pirmā epidēmija? Vissenākās ziņas par epidēmijām tagadējās Latvijas teritorijā lasāmas Latviešu Indriķa hronikā, aprakstot 1211. gada vasaras notikumus: “Un visā Līvzemē izcēlās liela sērga; cilvēki sāka slimot un mirt, un apmira tautas lielākā daļa, sākot ar Turaidu, kur pagānu liķi gulēja neapbedīti, līdz Metsepolei un tālāk uz Idumeju līdz letiem un Cēsīm; un nomira vecākie, vārdā Dabrelis un Ninnus, un daudzi citi. Arī Sakalā un Ugaunijā, un pārējos Igaunijas apgabalos uzkrita lielās miršanas posts, un daudzi, kas bēgdami bija izvairījušies no zobena cirtiena, nevarēja izvairīties no rūgtās nāves sērgā.”²⁵ Hronikas turpinājumā par notikumiem 1212. gadā Indriķis raksta: “Kad bija salīgts miers ar igauņiem, kā **Rīgā** [izcēlums mans. – G. G.], tā Līvzemē un Igaunijā izbeidzās cilvēku apmiršana, taču kari neaprima.”²⁶ Tas norāda, ka sērga bija skārusi arī Rīgas iedzīvotājus, un tā ir pirmā rakstiskā liecība par kādu tuvāk nenosakāmu epidēmiju Rīgas vēsturē. Dažkārt literatūrā, minot šos 1211. gada notikumus, sērga tiek identificēta ar mēri, taču tam nav nekāda pamata. Tā kā Indriķis hronikas nobeigumā raksta, ka

1225. gadā pēc kariem un daudzu cilvēku apkaušanas, pēc sērgām un daudzām citām likstām ir iestājies miers un drošība, tad iespējams, ka sērgas 13. gadsimta pirmajā ceturksnī bija realitāte.

Kopš 14. gadsimta rakstīto avotu ziņu par dabas katastrofām un iedzīvotāju paaugstinātu mirstību skaitliski kļūst vairāk. Vispirms jāmin ziņas par badu un neražām Livonijā, kas atrodamas Bartolomeja Hēnekes “Jaunākajā atskaņu hronikā”, kurā autors pēc laikabiedru atmiņām stāsta: “1315. gadā lielā sausuma un pārtikas trūkuma dēļ bija tik liels bads Livonijā, kāds nekad agrāk nav dzirdēts. Daudzi ļaudis mira aiz bada, tos apraka lielās bedrēs, no kurām dažus izzaga un apēda.”²⁷ Bads Livonijā turpinājies vairākus gadus. To apstiprina arī citi tā laika rakstītie avoti – Daugavgrīvas annāles un Libekas annāles.²⁸ Jāatzīmē, ka no bada 1315.–1322. gadā cieta lielākā daļa Eiropas iedzīvotāju. Daļa pētnieku uzskata, ka neražu cēlonis varētu būt globālas klimatiskas izmaiņas, ko varēja izraisīt vulkāna izvirdums Jaunzēlandē 1315. gadā.²⁹ Svarīgi atzīmēt, ka 14. gadsimta Livonijas hronisti iedzīvotāju paaugstināto mirstību 1315.–1318. gadā saista tikai ar neražām un to izraisīto badu, nevis slimībām. Taču 17. gadsimtā hronists Tomass Hjarne savā Livonijas hronikā rakstīja: “1315. gadā un divos turpmākajos gados Igaunijā, Vidzemē, arī Lietuvā un Prūsijā plosījās šausmīgs mēris. Daudzi tūkstoši cilvēku pilsētās nomira, bet uz laukiem vēl vairāk, līdz aprūka ļaužu zemes apstrādāšanai. Iepriekšējos gados bija lielas neražas un līdz ar mēri bads.”³⁰ Šis piemērs parāda, ka par vienu un to pašu notikumu, kas izraisīja iedzīvotāju lielu mirstību, vēstures avotos var būt dažādas interpretācijas. Attiecībā uz Rīgu Hēnekes hronikā tiek uzsvērts pārtikas trūkums 1330. gadā pilsētas aplenkuma laikā, kad pilsētā izcēlies bads, līdz rīdzinieki bijuši spiesti slēgt miera līgumu ar ordeni.³¹ Acīmredzot pilsētnieki pārtikas trūkumu visasāk izjuta tieši biežo viduslaiku karu dēļ, kad pilsēta nereti tika ilgstoši aplenkta un sākās bads. Tā iepriekš minētie 1315. un 1330. gada notikumi norisinājās laikā, kad Rīgas pilsēta cīnījās ar Livonijas ordeni (1297–1330). Arī turpmākajos vēsturiskajos notikumos, no kuriem galvenie bija Rīgas pilsētas karš ar Livonijas ordeni (1481–1491); Livonijas karš (1558–1583); Polijas–Zviedrijas karš (1600–1629); Krievijas–Polijas–Zviedrijas karš (1654–1667); Lielais Ziemeļu karš (1700–1710), Rīga atradās karu krustpunktā, un tas bija viens no cēloņiem, kas izraisīja paaugstinātu mirstību. Savukārt bads (nepietiekams un/vai nepilnvērtīgs uzturs) stipri novājināja iedzīvotāju imunitāti, samazinot spēju pretoties slimībām un epidēmijām. Tādējādi Rīgu nereti “apciemoja” Jaunās Derības “Jaņa Atklāsmes grāmatā” minētie četri Apokalipses jātnieki – Baltais jātnieks (sērgas), Sarkanais jātnieks (karš), Melnais jātnieks (bads) un Pelēkais jātnieks (nāve): “Pelēks zirgs, un tam, kas sēdēja zirgā, bija vārds – nāve, tai sekoja elle, un tika dota vara pār ceturto tiesu zemes nokaut ar zobenu, ar badu, ar mēri un ar zemes zvēriem.”³² Dažkārt

pa Rīgas ielām traucās viens, divi, bet reizēm arī visi četri Apokalipses jātnieki, paņemot līdzīgu daudzus pilsētas iedzīvotājus.

Viena no drūmākajām Eiropas vēstures lappusēm saistāma ar 1346.–1352. gadu, kad plašā teritorijā plosījās mēra pandēmija, kas tiek saukta par Melno nāvi. Mēris (latīniski *pestis*) ir akūta infekcijas slimība, kurai raksturīga vispārēja organisma intoksikācija, limfmezglu un plaušu bojājums. Mēra epidēmijās un pandēmijās gāja bojā miljoniem cilvēku. Mēri izraisīto mikroorganismu *Yersinia pestis* atklāja 1894. gadā trešās mēra pandēmijas laikā. Taču līdz pat šim laikam nav rimušas pētnieku debātes par to, kas tad īsti izraisīja mēri viduslaikos. Vai tā bija *Y. pestis* baktērija, Ebolas veida vīruss vai kāda līdz šim nezināma slimība?

Latvijas vēstures historiogrāfijā ieraksts Vartberges Hermaņa hronikā – “1351. gadā bija ļoti liela mirstība”³³ līdz šim viennozīmīgi tiek uztverts kā neapstrīdams pierādījums mērim Livonijā, t.sk. arī Rīgā. Taču, manuprāt, tas nav pilnībā droši. Vispirms jāņem vērā, ka hronists lakoniskajā ierakstā nemin mēri un pat nenorāda vietu, kur šī mirstība bijusi. Tā kā Vartberges Hermanis šajā laikā uzturējās ārpus Livonijas, iespējams, domāta pavisam cita vieta. Bez tam, kā norāda Indriķis Šterns, nav neviena cita rakstītā vēstures avota, kas apstiprinātu iedzīvotāju lielo mirstību Livonijā 1351. gadā. Pēc viņa domām, tas liecina, ka mēra posts nav bijis pārāk liels. Savukārt rakstīto avotu trūkumu I. Šterns skaidro ar to, ka mēris bija jauna, agrāk nepazīstama sērga.³⁴ Eva Eihmane uzskata, ka pirmais mēra vilnis Livonijā salīdzinājumā ar pārējo Eiropu bija mērenāks. Savā promocijas darbā “Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā?” viņa raksta: “Livonijā nebija tik blīva apdzīvotība un tik liels iedzīvotāju skaits, lai strauja mirstība būtu skaitliski ļoti iespaidīga un šokējoša.” Avotu trūkumu E. Eihmane saista ar apstākli, ka tad, kad mēris 1351. gadā sākās Livonijā, citās Hanzas rietumu pilsētās tas jau bija beidzies.³⁵ Liekas gan, ka rakstīto avotu trūkums vairāk liecina par mēra neesamību 14. gadsimta vidū, jo Rīga un Livonija nebija izolēta no informācijas apmaiņas ar pārējo Eiropas teritoriju, kur mēra posts tika plaši aprakstīts.

Attiecībā uz Rīgu un iespējamo mēra epidēmiju 14. gadsimta vidū jāmin vācu pētnieka Frīdriha Benninghofena (*Friedrich Benninghoven*) pētījums “Rīgas rašanās un agrās Hanzas tirgotājs”, kurā mēģināts noteikt mēri mirušo Rīgas iedzīvotāju skaitu. Ziņas par Rīgas iedzīvotāju skaitu pamatojas uz netiešiem datiem. Nosakot rīdzinieku skaitu pirms mēra epidēmijas, F. Benninghofens balstās uz Rīgas parādu grāmatas un 16. gadsimta (!) Lielās ģildes locekļu sarakstu, pieņemot, ka lielie tirgotāji veidoja 10% no pilsētas iedzīvotāju skaita (6000–7000).³⁶ Savukārt mēri mirušo skaita aprēķins balstās uz 1356. gada Rīgas rātes izejšo rakstu pamata, kad iedzīvotāju skaits vairs nepārsniedz 5000,

jo Rīgas baznīcas svētku dienās apmeklēja 4000 cilvēku (šim skaitlim tiek pieskaitīti iespējamie baznīcas neapmeklētāji – mazi bērni, slimnieki u.c.). Vēl kā argumentu mēra postošajām sekām F. Benninghofens atzīmē izmaiņas Rīgas rātes sastāvā desmit (!) gadus pirms un pēc mēra, konstatējot, ka pēc 1351. gada no iepriekšējā sarakstā minētajiem rātskungiņiem vēlreiz fiksēti tikai astoņi vārdi, 16 vārdi pazūd, bet 17 parādās no jauna.³⁷ Neapšaubāmi, F. Benninghofens savā pētījumā par Rīgas vēsturi izmantojis plašu avotu klāstu, bet iepriekš minētie pieņēmumi par postošo mēri Rīgā 1351. gadā tomēr rada pamatotas šaubas un, šķiet, vairāk ir pētnieka vēlme Rīgu pielīdzināt citām tā laika Hanzas rietumu pilsētām.

Kā liecina rakstītie avoti, Livoniju 15. gadsimtā vairākkārt piemeklēja neražas un bads. Sevišķi bieži neražas – galvenokārt klimatisko apstākļu dēļ – atkārtojās gadsimta pirmajā ceturksnī. Zināmā mērā par to liecina arīniecīgais labības eksports un biežie labības izvešanas aizliegumi līdz pat 1437. gadam.³⁸ No rakstā skartās tematikas īpašu uzmanību piesaista 1420. gads, kad Livonijas ordeņa mestrs savās vēstulēs virsmestram min mēra (?) izraisītu “neapšaubāmi lielu” mirstību Livonijā, kas skārusi daudzas vietas.³⁹ Savukārt Rīgas rāte virsmestram rakstīja par lielu mirstību un pilsētas iedzīvotāju bēgšanu uz laukiem.⁴⁰ Šie nedaudzie avoti norāda uz bada un sērgu savstarpējo mijiedarbību, kas samazināja iedzīvotāju skaitu. Tā, piemēram, 1422. gadā Livonijas mestrs ziņoja virsmestram uz Prūsiju, ka Vācu ordeņa Livonijas atzars, Rīgas arhibīskaps un Tērbatas bīskaps nevar palīdzēt ordenim Prūsijas karā pret poļiem un lietuviešiem, jo Livonijas zeme ir ļoti iztukšota un smagi cietusi no bada un mēra.⁴¹ Arī 15. gadsimta pēdējā ceturksnī neražas un bads ar jaunu spēku posta Livoniju, ko bruņniecības sanāksmē 1482. gada vasarā uzsver Livonijas vasaļi: “Un, ko ienaidnieks nav nopostījis vai aizvedis līdz, to noposta draugi no iekšpuses savā starpā [...] Tāpat visuvarēnais Dievs ir sodījis mūs ar badu, trūkumu un sausiem gadiem, tā ka katru gadu ir miruši vairāki tūkstoši, bez šaubām, ne aiz pašu vainas.”⁴² Neapšaubāmi, neražas, bads un sērgas ar lielāku vai mazāku intensitāti bija sastopamas Livonijā 15. gadsimtā. Vienīgi nav īsti skaidrs, vai ordeņa sarakstes dokumentos vārds *pestilentie* viennozīmīgi būtu saistāms ar mēri, kā tas tiek traktēts Latvijas historiogrāfijā (A. Švābe, I. Šterns, E. Eihmane), vai arī uztverams kā kādas citas sērgas apzīmējums. Piemēram, Eiropas pētnieki, rakstot apskatu par publicētajiem Vācu ordeņa dokumentu krājumiem, attiecībā uz Livoniju lieto nevis apzīmējumu mēris (angliski *plague*), bet gan sērgas (angliski *pestilence*), kas kopā ar badu un neražām bijušas 1420., 1422., 1436., 1456. un 1477. gadā.⁴³ Spriežot pēc tā, ka H. Helevega hronikā nav minēts bads, mēris vai citas sērgas, rīdzinieku dzīvi 15. gadsimta otrajā pusē šīs kataklizmas, domājams, nav būtiski ietekmējušas.

16. gadsimts Rīgas vēsturē iezīmējas ar vairākiem svarīgiem notikumiem – reformāciju, Livonijas karu un Kalendāra nemieriem. Livonijas kara (1558–1583) laikā Rīga tiešā veidā necieta. Varbūt tāpēc ziņu par kara un tā parasto pavadoņu – bada un sērgu izraisīto postu attiecībā uz Rīgas iedzīvotājiem rakstītajos avotos ir maz. B. Rusovs savā hronikā mēri min tikai dažas reizes. Interesants ieraksts ir par 1532. gadu, kad “mēris plosījies Rēvelē tik plašā mērā, kā tas agrāk nebija dzirdēts, ne pieminēts”.⁴⁴ Vai tas liecinātu, ka hronista rīcībā nebija dokumentu par agrākām mēra epidēmijām? Nākamais ieraksts attiecībā uz epidēmiju datēts ar 1549. gadu, kad Livoniju pie-meklējis mēris, kas plosījies piecus gadus un prasījis daudz cilvēku upuru.⁴⁵ Tālāk vēstīts, ka 1571. gada vasarā ap Jēkaba dienu Rēvelē un visā Livonijā atkal sākās mēra epidēmija.⁴⁶ Savukārt attiecībā uz Rīgu svarīgs ir šāds ieraksts: “Nākošā vasarā, 1579. gadā, Rīgā atkal parādījās mēris, kurš bija sācies jau pagājušā gada rudenī. Šis mēris prasīja daudz upuru. Tajā pašā laikā ap Jēkaba dienu izcēlās mēris arī Zviedrijā un plosījās tādā mērā, ka Stokholmā vien no Jēkaba dienas līdz Sv. Toma dienai nomira 12 000 cilvēku, jaunu un vecu.”⁴⁷ Jāatzīmē gan, ka autoram rakstītajos avotos nav izdevies gūt apstiprinājumu par mēri Rīgā 1578.–1579. gadā. 17. gadsimta hronisti T. Hjarne un K. Kelhs savos darbos šīs ziņas pārrakstījuši no B. Rusova. Tāpat nav rasts apstiprinājums par mēri Stokholmā. Bez tam minētajā laikā tur, pēc pašu zviedru pētnieku aplēsēm, dzīvoja tikai 6000–7000 cilvēku.⁴⁸ Par mēri Rīgā savā hronikā neko nestāta arī 16. gadsimta notikumu aculiecinieks S. Hennings. Šajā hronikā vienīgi tiek minēts bads Livonijā 1571. gadā, kas izraisījis vairāku tūkstošu cilvēku nāvi.⁴⁹ Līdz ar to nevar apgalvot, ka mēris kā postoša epidēmija būtu skāris Rīgu. Varbūt tieši tādēļ 16. gadsimts Rīgai bija ekonomiskā uzplaukuma laiks.

17. gadsimts nesa Rīgai lielus satricinājumus. Vispirms jāmin 1601.–1602. gada klimatiskā katastrofa, kad visā Ziemeļeiropā notika klimata krasa pasliktināšanās. Tā izpaudās kā vēla pavasara iestāšanās, vēsa, lietaina, salnām bagāta vasara un ļoti agra ziema (pēc Krievijas hronistu ziņām, pirmais sniegs uzsnīga augustā un nenokusa).⁵⁰ Kā liecina dendrohronologu pētījumu rezultāti, 1601. gads bijis koku augšanai pats nelabvēlīgākais pēdējo gadsimtu laikā.⁵¹ Mūsdienās uzskata, ka šo globālo klimata katastrofu izraisījis Peru vulkāna *Huanynaputina* izvirdums 1600. gada 19. februārī. Izvirduma laikā vulkāniskie pelni tika izsviesti 30 km augstumā, vēlāk, vēju dzīti, tie ziemeļu puslodi sasniedza 1601. gada pavasarī.⁵² Rezultātā saules stari tikai daļēji sasniedza zemi, pazeminot vasaras gaisa temperatūru un būtiski ietekmējot augu valsti. Plašās teritorijās bija neraža, kas izraisīja badu.

Rīgas Lielās ģildes eltermaņu grāmatā par 1601. gadu rakstīts, ka “rudenī nelaikā atnākušā sala dēļ bojā aizgājusi visa labība. Sācies tāds posts un nabadzība, ka cilvēki ēduši pat peles un žurkas. Cilvēkus

vajājis karš, bads un sērgas. Ziemā zemnieki devušies uz pilsētu, bet daudzi palikuši guļam uz ceļa gan jauni, gan veci. Citi, kas atnākuši līdz pilsētai, neesot nekur varējuši rast siltumu un ēdienu. Gaiss visapkārt smirdējis no mirušo pišļiem.”⁵³ Dabas radīto postu vēl vairāk pastiprināja Polijas–Zviedrijas karš, kad karapulki nereti aplaupīja vietējos iedzīvotājus, atņemot tiem pēdējās pārtikas rezerves. To dienu notikumi sevišķi spilgti aprakstīti Rīgas birģermeistara F. Nienstedes hronikā. Karadarbības rezultātā Vidzemē izcēlās liels bads, un cilvēki nelielās grupās devās uz Rīgu pēc palīdzības. Kad viņiem teica, ka tur visiem nevarēs palīdzēt, sekoja atbilde, ka vienalga, kur mirt, galvenais, lai viņus apglabātu Rīgā, citādi suņi un vilki tos apgrauzīs.⁵⁴ Kā liecina K. Kelha hronikas dati, 30 000 salstošu un izsalkušu cilvēku no tuvākas un tālākas apkārtnes pulcējās ārpus Rīgas mūriem pie Kubes kalna.⁵⁵ Rīga centās palīdzēt ar ēdienu badacietējiem, tomēr visiem izlīdzēt nespēja. Pēc J. Bodekera hronikas ziņām, 1602. gadā izcēlās mēris un daudz cilvēku nomira no aukstuma, bada un sērgas.⁵⁶ Nav tiešu dokumentālu avotu, cik daudz no bada un mēra cieta paši Rīgas iedzīvotāji.

Nākamais epidēmijas vilnis jau tiešā veidā skāra Rīgas iedzīvotājus. Pēc T. Hjarnes ziņām, 1623. gada augustā Rīgā izcēlies mēris, kas turpinājies līdz Mārtiņiem. Katru dienu ārpus pilsētas mūriem apbedīt tika izvesti 15–20 mirušie.⁵⁷ K. Kelhs savā hronikā atzīmē, ka no mēra miruši vairāki tūkstoši.⁵⁸ Pēc J. Bodekera datiem, mēris turpinājies līdz pat decembrim. Viņš min pat konkrētus pilsētnieku vārdus, kas miruši no mēra. Tur ir gan rātskungi, Lielās ģildes tirgotāji un Mazās ģildes namnieki, gan garīdznieki, amata meistari, zeļļi un mācekļi.⁵⁹ Svarīgi atzīmēt, ka J. Bodekers atšķirībā no T. Hjarnes un K. Kelha ir šo notikumu aculiecinieks. 1625. gada mēri netieši apstiprina linaudēju šrāgas jeb statūti, kur noteikts, kas jādara cunftes biedriem mēra laikā: “Ja mirst kāds no biedriem, tad tiek izvēlēti astoņi vīri, kas nesīs zārku. Pie vāķēšanas tiks izvēlētas vai nu zārku nesēju sievas, vai citas sievas. Nevienam piespiedu kārtā to neliks darīt, var arī atteikties.”⁶⁰ Interesanti, ka tās ir pirmās šrāgas, kas tulkotas latviski.

1656. gada augustā–oktobrī Rīgu aplenca Krievijas cara Alekseja Mihailoviča karaspēks, taču nespēja to ieņemt. Pēc krievu karaspēka atkāpšanās pilsētā izcēlās mēris, kas 1657. gadā prasīja daudzu dzīvības: “No rātes locekļiem nomira 7 rātskungi, no iekšpilsētas mācītājiem 12, miris Lielās ģildes eltermanis un 23 vecākie, 3 Domskolas skolotāji, 153 skolēni un daudzi citi pilsētas iedzīvotāji. Baznīcas, kur toreiz glabāja, tādā mērā bija uzraktas un liķiem pildītas, ka tur nevarēja ne stāvēt, ne staigāt, ne atrast vietas jauniem liķiem. Briesmīga smaka piespieda uz vairākiem mēnešiem pārcelt dievkalpošanas no baznīcām uz Lielās ģildes namu. Pavisam nomira 16 000 cilvēku.”⁶¹ Mirušo skaits, domājams, ir pārspilējums, kas radies, iespējams, pārakstīšanās dēļ. K. Kelhs savā hronikā lakoniski min, ka miruši daži

tūkstoši iedzīvotāju.⁶² Savukārt Stokholmas arhīvā rodams ieraksts, ka Rīgā 1657. gadā mēris prasījis 1600 dvēseļu.⁶³

Tomēr liekas, ka Rīgas viduslaiku un jauno laiku vēsturē vislielāko upuru skaitu nesusi 1710. gada Lielā mēra epidēmija. Tā laika Rīgas rātes protokolus, aculiecinieku dienasgrāmatas un citus dokumentus apkopojis un publicējis vēstures pētnieks Augusts fon Bulmerinks (*August von Bulmerincq*).⁶⁴ Šos materiālus izmantojis arī Žanis Karlsons rakstā "1710. gada mēris Rīgā un cīņa ar to", kas ir viena no plašākajām publikācijām par šo tēmu.⁶⁵ Liekas, ka par to ir tik daudz rakstīts, ka nekā jauna pateikt nevar. Tomēr, manuprāt, daži jautājumi būtu precizējami. Rīgas rātes arhīva materiāli liecina, ka 1710. gada 13. maijā rātei ienāca informācija, ka pie Kārļa vārtiem kādā mājā cilvēks miris no tīfam līdzīgas infekcijas slimības.⁶⁶ Iespējams, tas tomēr bija pirmais mēra gadījums pilsētas iekšienē. Interesanti, ka pirmais tāds gadījums aplencēju – krievu armijas pusē fiksēts 14. maijā un jau 18. maijā karaspēka virspavēlnieks B. Šeremetjevs izdod pavēli veikt nepieciešamos karantīnas pasākumus.⁶⁷ Tas nozīmē, ka gan pilsētas iekšienē, gan ārpusē mēris parādās vienlaikus. Nav šaubu, ka pilsētā mēris tiek ienests no ārpusē, bet ne ātrāk kā maija vidū. Aculiecinieks J. Helmss savā dienasgrāmatā raksta, ka ļoti liela pilsētas iedzīvotāju mirstība bija jau februārī, kad ik dienas mira 12–16 cilvēku, un ka Dievs vienlaikus uzlicis trīs sodus. J. Helmss tos gan tieši nenosauc.⁶⁸ Tātad karš, bads, un ar trešo Dieva sodu J. Helmss droši vien domājis kādu sērgu, bet tas visticamāk nebija mēris. Acīmredzot pilsētā plosījās cita infekcijas slimība, kam bada novārdzinātie iedzīvotāji nespēja pretoties. Kā raksta aculiecinieki – mācītājs B. Depkins, kurš pats jūlijā bija saslimis ar mēri, un J. Helmss, mēris spēkā vēl vairāk pieņēmas pēc Rīgas padošanās 5. jūlijā, t.i., krievu karaspēka ienākšanas pilsētā.⁶⁹ Savukārt Rīgas rātes dokumenti liecina, ka mēris turpinājās līdz vēlam rudenim.⁷⁰ Ja arī J. Helmsa dati par mirušo pilsētnieku skaitu (līdz 18. jūnijam miruši 22 000 pilsētnieku⁷¹) ir pārspilēti, domājams, ka bads un kādas citas slimības (tīfs?) epidēmija būs prasījusi pat vairāk upuru nekā mēris. Nav iespējams pat aptuveni noteikt pilsētas aplenkuma laikā bojā gājušo skaitu, jo vispirms jau nav precīzi zināms cilvēku skaits, kas atradās pilsētā, kad 1709. gada novembra sākumā krievu karaspēks nobloķēja ceļus. Bez pastāvīgajiem iedzīvotājiem un zviedru karaspēka pilsētā aplenkuma laikā varēja atrasties ievērojams skaits bēgļu un priekšpilsētu iedzīvotāju. Taču, vai to kopējais skaits sasniedza kādā Rīgas rātes dokumentā minētos 45 000–50 000,⁷² ir stipri jāšaubās. Par krievu armijas zaudējumiem saistībā ar mēra epidēmiju no 1710. gada maija līdz decembra beigām literatūrā tiek minēts iespaidīgs skaitlis – 9800 mirušo.⁷³

Avotu analīze liecina, ka mēris jeb Melnā nāve kā postoša epidēmija Rīgā visticamāk nav plosījies agrāk par 17. gadsimta sākumu.

Kā jau iepriekš atzīmēts, rakstītie vēstures avoti attiecībā uz epidēmijām viduslaikos un jauno laiku sākumposmā parasti min tikai vienu slimību – mēri. Var tikai pieņemt, bet ne dokumentāli pierādīt, ka ar mēri dažkārt apzīmētas arī citas epidēmijas – gripa, tīfs, bakas u.c., kas izraisīja cilvēku paaugstinātu mirstību. Pavisam retos gadījumos hronisti nosauc kādu citu slimību. Piemēram, B. Rusovs raksta, ka 1433. un 1501. gadā Livonijas ordeņa karaspēkā bija asinssērgas (dizentērijas) epidēmija.⁷⁴ Vēl B. Rusovs vēsta, ka 1561. gada augustā Rēvelē “ar kādu sevišķu slimību nomira kādi 2000 zviedru kareivji. Šī slimība neņēma citus iedzīvotājus, ne jaunus, ne vecus.”⁷⁵ Vairāk nekā trīs gadu simtus pēc šiem notikumiem vācu vēsturnieks Frīdrihs Amelungs (*Friedrich Amelung*, 1842–1909) šo slimību nosauc par tīfu.⁷⁶ Tieši ar F. Amelunga 1885. gadā izdoto darbu “*Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit, 1184–1561*” Latvijas vēstures historiogrāfijā parādās informācija par dažādām slimībām un epidēmijām Baltijā. Tā, piemēram, 1530.–1532. gadā Livonijā ar “angļu sviedriem” (vīrusa izraisīta akūta elpvadū infekcijas slimība Eiropā 15.–16. gs.) mirušas divas trešdaļas (!) iedzīvotāju. 1551. gadā Tērbatā un Vidzemē dažu mēnešu laikā miruši 14 000 cilvēku.⁷⁷ Jāatzīmē, ka šīs ziņas nav balstītas uz konkrētiem vēstures avotiem, vismaz F. Amelungs nav uz tiem atsaucies. Taču tas nav traucējis citiem pētniekiem, piemēram, Izidoram Brensonam (1854–1928) un Vilim Derumam (1899–1988), atsaukties uz F. Amelunga darbu saistībā ar slimībām un epidēmijām Livonijā.⁷⁸ Pēc tam jau uzticēšanās I. Brensonam un V. Derumam ir tik liela, ka neviens pat no medicīnas vēstures pētniekiem līdz šim nav apšaubījis šo faktu pareizību.

Starp rakstītajiem avotiem jāmin arī seno aptiekāru piezīmes un zāļu receptes. To izpēte saistās galvenokārt ar baltvācu medicīnas vēstures pētnieku vārdiem. Saistībā ar Rīgas medicīnas vēstures jautājumiem un šī raksta tematiku jāmin Jakoba Lembkes (*Jacob Lembke*, 1816–1899) darbi. Viņš pētījis vecos Rīgas aptieku manuskriptus, ārstu izrakstītās receptes, aptiekās pārdotos ārstniecības augus un līdzekļus, salīdzinājis tos ar tā laika medicīnas grāmatām un centies noskaidrot Rīgas iedzīvotāju slimības 16. gadsimta beigās un 17. gadsimtā.⁷⁹ Interesanti, ka 17. gadsimta pirmās puses receptēs konstatēts īpaša Rīgas teriaka (teiksmains universāls līdzeklis pret visām kaitēm, kas sastāvēja no ļoti daudzgu augu, vielu un čūskas gaļas maisījuma), ko izrakstīja pret drudzi un mēri, izmantošanas pieaugums. J. Lembke to skaidro ar mēri 1623.–1624. gadā.⁸⁰ Pēc medicīnas vēstures pētnieka A. Vīksnas domām, nav zināms, kāds bija Rīgā lietotā teriaka sastāvs, bet saglabājušās liecības no 18. un 19. gadsimta, ka zemnieki mēdza lietot teriaku bez odžu gaļas, toties ar kardamonu, ceriņu ziediem, rozmarīnu, paegļu ogām, noragām un pētersīļa sakni. Šo pulveri iekaisīja medus sīrupā un izdzēra ar siltu alu.⁸¹

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR EPIDĒMIJĀM RĪGĀ

Ņemot vērā, ka 13.–18. gadsimtā epidēmijas bieži izraisīja iedzīvotāju paaugstinātu mirstību, to vajadzētu fiksēt arī ar arheoloģiskās pētniecības metodēm. Parasti, lai apglabātu sērgu, epidēmiju, kara un dabas katastrofu upurus, izveidoja masu kapus, kuros apbedīja lielāku skaitu vienā laikā mirušo. Tādējādi apbedījumu vietu izpēte var sniegt būtisku informāciju par traģiskajiem notikumiem senatnē.

Tā kā kapsētas viduslaikos Rīgā līdz pat 1772. gadam atradās pie baznīcām, tad mirušos parasti apglabāja pie tās baznīcas, kuras draudzes locekļi tie bija. Bagātākos un ietekmīgākos draudzes locekļus apglabāja baznīcas iekšienē speciāli izbūvētās kapenēs. Lai gan Rīgā bija vairākas draudžu baznīcas, nav ziņu, ka tās teritorija būtu sadalīta draudžu novados, jo Rīgas pilsētas namnieki varēja piederēt pie jebkuras draudzes neatkarīgi no viņu dzīvesvietas. Kur apglabāja tos Rīgas iedzīvotājus, kas nepiederēja pie kādas draudzes, ziņu nav.

Vairākās senās Rīgas iekšpilsētas kapsētās veikti samērā plaši arheoloģiskie izrakumi (Doma baznīcas kapsētās – baznīcas iekšienē,⁸² Pelēkajā⁸³ un Zaļajā kapsētā,⁸⁴ Sv. Pētera baznīcas kapsētā,⁸⁵ Jaunielas kapsētā⁸⁶ u.c.). Tāpat pētītas atsevišķas apbedījumu vietas ārpus pilsētas mūriem (Sv. Ģertrūdes baznīcā,⁸⁷ Vīlandes ielā⁸⁸ u.c.). Kopumā izpētīts gandrīz 4000 apbedījumu, kas hronoloģiski attiecināmi uz 12.–18. gadsimtu.

Neskatoties uz izpētīto apbedījumu lielo skaitu, norāžu par epidēmiju upuru kapiem ir maz. Svarīgi atzīmēt, ka tas attiecas ne tikai uz Rīgu, bet arī uz visu pārējo Latvijas teritoriju. Pēc arheologa V. Muižnieka domām, mirušie lielākoties tika apglabāti ierastā veidā, individuālās kapa bedrēs. Tikai retos gadījumos – galvenokārt pie pilsētām un lielākajiem centriem – epidēmiju laikā mirušie tika apbedīti masu kapos.⁸⁹ Jāatzīmē, ka attiecībā uz Rīgas iedzīvotājiem masu kapus, visticamāk, nevarēs konstatēt baznīcas iekšienē, jo tur mirušos parasti apbedīja pa vienam attiecīgai dzimtai piederīgās kapenēs.

Līdz šim arheoloģiski nav gūtas liecības par Rīgā 1211. gadā piedzīvoto sērgu, 1315. un 1330. gada badu un iespējamo 1351. gada mēri. Ne Jaunielas (Sv. Paula baznīcas) kapsētā, kas tiek datēta ar 13.–14. gadsimtu,⁹⁰ ne Doma kapsētas senākajā daļā baznīcas austrumu pusē nav atsegti masu apbedījumi, kas liecinātu par lielāku skaitu vienlaikus mirušo.

Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka kapsēta visapkārt Doma baznīcai nav radusies vienā laikā un nav izmantota vienlīdz intensīvi. Baznīcas austrumu pusē kapsētas izmantošana pārtraukta 16. gadsimtā, savukārt pie baznīcas ziemeļu sienas kapsēta izmantota mazāk intensīvi, bet apbedīšana šajā daļā turpinājusies ilgāk – līdz 17. gadsimtam ieskaitot.⁹¹ 1988. un 1989. gada izrakumos arheologu A. Caunes un

S. Tilko vadībā, izpētot 3. un 4. izrakumu laukumu, kas situēti baznīcas ziemeļu pusē, atklāti vairāki masu kapi. 3. izrakumu laukumā tika atsegta trīs lielākas bedres, kur mirušie cits virs cita likti vairākās kārtās. Visiem apbedījumiem konstatēti dēļu zārki. Zemes starp apbedījumu kārtām bija maz. 3×4 m lielā bedrē divās kārtās guldīti 16 mirušie: virsējā kārtā seši apbedījumi, apakšējā – desmit. 4×6 m lielā bedrē vairākās kārtās guldīti 34 mirušie. Pēc arheologu domām, bedre izveidojusies no trīs dažādos laikos blakus ieraktām mazākām bedrēm. Lielajā bedrē starp zārkiem ar individuāliem apbedījumiem atradās arī divas kaulu kaudzes, viena no tām (160.c kaps) bija ievietota koka kastē. Trešā bedre bija $3,2 \times 3,8$ m liela, un tajā piecās kārtās apbedīti 37 indivīdi. Jāatzīmē, ka šī masu apbedījumu bedre tika izpētīta tikai daļēji (apmēram 2/3), jo to šķērsoja 20. gs. 60. gados ierīkotā kanalizācijas tranšejas trase, kas liedza veikt izpēti.⁹² 3. izrakumu laukumā atrasto masu apbedījumu izcelsmi arheologi skaidro ar mirušo pārapbedīšanu no Doma baznīcas, kas notikusi ne agrāk kā 17. gadsimtā. Par to liecinot kapa bedrēs atrastās koka kastes ar sasviestiem dažādiem cilvēka kauliem, bet vēl datējumu apstiprina bedres zemes pildījumā atrastās austeru gliemežnīcas, holandiešu pīpīšu fragmenti un glazētās sarkanā māla trauku lauskas.⁹³

Tomēr šo masu apbedījumu izcelsme varētu būt pavisam citāda, un to var pamatot ar vairākiem apsvērumiem. Pirmkārt, ņemot vērā, ka lielākā daļa skeletu bija anatomiski pareizā secībā, mirušie bija jāpārapbedda relatīvi neilgi pēc nāves, kamēr liķi nebija satrūdējuši. No šī viedokļa 3. laukumā masu kapos fiksētos apbedījumus nevar attiecināt uz 15.–16. gadsimtu.⁹⁴ Tāpat grūti iedomāties iemeslu, kas noteica šādu masveida pārapbedīšanu no Doma baznīcas kapenēm ārpus baznīcas 17. gadsimtā. Iemesls tam, ka daļa apbedījumu kauli ir šķietami anatomiski sajaukti un dažu kaulu vispār trūkst, varēja būt t.s. tafonomiskie procesi, kas atsevišķos gadījumos noteica kaulu slikto saglabātību vai pat pilnīgu iznīkšanu. Viens no šī procesa “katalizatoriem” varēja būt apstākļi, ka mirušie apbedīti zārkos cieši cits virs cita.⁹⁵ Otrkārt, lielais atsevišķo kaulu daudzums, kas konstatēts masu kapos, var būt saistīts ar apstākļi, ka, ierokot lielās bedres kap-sētas teritorijā, tika izpostīti daudzi senākie apbedījumi. Šo postīto apbedījumu kauli tika savākti un ielikti koka kastēs vai vienkārši tāpat samesti atpakaļ izraktajā bedrē. Kā liecina 2006. gada izrakumi Doma baznīcas iekšienē, kapenēs ierokot jaunus 17.–18. gs. apbedījumus, nereti tika savākti senāku apbedījumu atsevišķi kauli un pārapbedīti turpat baznīcā koka kastēs vai zārkos.⁹⁶ Šādu rīcību apstiprina arī ieraksti Rīgas Doma baznīcas tiesu grāmatās.⁹⁷ Liekas, ka iemesls masu kapu izveidei ir pavisam cits, nekā uzskatīja līdz šim. Nav šaubu, ka tajos apglabāti masveidā mirušie Doma draudzes locekļi. Tā kā tas noticis 17. gadsimtā, iespējams, ka tie ir 1657. gada mēri mirušie.

Kā jau iepriekš minēts, izceļoties 1657. gada mēra epidēmijai, Rīgas baznīcas bija pilnas ar mirušajiem, trūka vietas, kur tos apglabāt, un tās uz laiku tika slēgtas. Iespējams, ka, nepieciešamības spiesti, daļu mirušo no Doma baznīcas apglabāja ārpus baznīcas lielās bedrēs. Par to, ka Doma baznīcas kapsētā varētu būt apbedīti vēl citi sērgās un/vai no bada mirušie pilsētas iedzīvotāji, liecina arī vairāki masu apbedījumi, kas konstatēti 1989. gada izrakumos 4. laukumā. Atšķirībā no 3. laukuma šeit masu kapos mirušie apbedīti bez zārkiem (206., 209., 217. kaps).⁹⁸ Tā kā nav zināms šo apbedījumu datējums, tad grūti tos saistīt ar kādu konkrētu notikumu.

Viena no svarīgākajām arheoloģiskajām liecībām par masu apbedījumiem Rīgā gūta Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas izrakumos. Senatnē Sv. Ģertrūdes baznīca atradās ārpus pilsētas mūriem. Izrakumu laikā tika atsegti 709 apbedījumi, no kuriem 283 indivīdi bija guldīti masu kapos. Tos veidoja divi savstarpēji paralēli, 2–3 m plati un līdz 1,5 m dziļi grāvji, kuros ļoti īsā laikā vienkopus bija apglabāti vairāki simti mirušo, jo grāvji turpinājās ārpus izpētes zonas. Mirušie masu kapos guldīti cieši cits citam līdzās, un, kad viena rinda bijusi piepildīta, virs tās likta nākamā apbedījumu rinda, vietām sasniedzot pat 7–8 kārtas. Pēc senlietu materiāla abi masu apbedījumi hronoloģiski tiek datēti ar 16. un 17. gadsimta miju.⁹⁹

Bioarheoloģiskās izpētes rezultāti liecina, ka Sv. Ģertrūdes kapsētas masu apbedījumos salīdzinoši maz bija bērnu vecumā līdz 7 gadiem. Savukārt pieaugušo indivīdu skeleta kaulos netika konstatētas vardarbīgas nāves pazīmes. Tāpēc iespējams, ka divos pētītajos masu kapos apbedītie indivīdi miruši no bada un/vai slimībām.¹⁰⁰

Kartogrāfiskie materiāli un rakstītie avoti liecina, ka 17. un 18. gadsimtā ārpus pilsētas mūriem atradušās vismaz divas lielākas kapsētas – Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsēta un Kubes kalna kapsēta. Pirmās ziņas par senāko Sv. Ģertrūdes baznīcu un kapsētu pie tās parādās 15. gadsimtā. Baznīca atradusies netālu no lielā Smilšu ceļa, kas savienoja Rīgu ar Vidzemi. Tā vairākkārt cietusi uzbrukumu laikā pilsētai, tikusi izlaupīta un nodedzināta vismaz četras reizes. Kartogrāfiskajā materiālā Sv. Ģertrūdes kapsēta parādās 17. gadsimtā. Piemēram, Georga Švengelna 1621. gadā zīmētajā Rīgas un tās apkārtnes plānā redzama nodedzinātā baznīca un kapsēta, uz kuru virzās karavīru grupa ar kritušo biedru nestuvēs.¹⁰¹ Savukārt Rīgas rātes dokumentos rodama ziņa, ka pilsētas aplenkuma laikā 1710. gada janvārī sāka parādīties problēmas ar mirušo apglabāšanu, jo apbedījumu vieta pie Kubes kalna bija pilna ar mirušajiem. Tādēļ rāte ierādīja vietu Raunas vārtu apkārtņē palisādes iekšpusē (Sv. Ģertrūdes kapsētā), kur izraka lielu bedri mirušo karavīru un nevāciešu glabāšanai.¹⁰² Nākamais ieraksts rātes protokolos 1710. gada 13. maijā vēsta, ka pilsētā mirušo ļoti daudz, bet no tiem tikai daļu (karavīrus un nevācus) izdodas

apglabāt pie Sv. Ģertrūdes baznīcas.¹⁰³ Liekas, ka tieši 1710. gada rātes protokolu ieraksti ir pamats H. Pīranga populārzinātniskā publikācijā paustajam viedoklim, ka “vecajos Ģertrūdes kapos, kuru pēdējās atliekas izpostīja Napoleona karagājiens 1812. gadā, vienmēr tikuši apglabāti tie, kam nebija dzimtenes”.¹⁰⁴

Kubes kalna kapsētas pirmsākumi acīmredzot saistāmi ar Sv. Jura hospitāli, ko ap 14. gadsimta beigām pārcēla ārpus Rīgas mūriem, starp Jēkaba un Smilšu vārtiem Kubes kalna pakājē.¹⁰⁵ Iespējams, ka sākotnēji tur apglabāja galvenokārt hospitāli mirušos. Tās loma mainījās, izceļoties poļu-zviedru karam, kad tā kļuva pa trūcīgo ļaužu kapsētu.¹⁰⁶ Jau minēts, ka 1601.–1602. gadā bada un kara dēļ pie Sv. Jura hospitāļa pulcējās lielas cilvēku masas. Daudzi mira no aukstuma, bada un slimībām un tika apglabāti Kubes kalna kapsētā. To, ka Kubes kalna kapsēta aizņēmusi samērā lielu platību, norāda 17. gadsimta kartogrāfiskais materiāls.¹⁰⁷ Vēlāk – 1784. un 1785. gadā Kubes kalns līdz ar kapsētu tika norakts, ierīkojot Esplanādi. Iespējams, daļa kapsētas teritorijas mūsdienās vēl atrodas zem tagadējās pilsētas apbūves. Par to liecina 2004. gadā Krišjāņa Valdemāra ielā 17 pagrabu padziļināšanas darbos atrastie apbedījumi un atsevišķi cilvēku kauli.¹⁰⁸ Interesanti, ka pie viena apbedījuma atrasts monētu depoziits, kurā jaunākā monēta tiek datēta ar 1657. gadu,¹⁰⁹ kad Rīgā bija mēris.

Acīmredzot daļu bada, kara un sērgu upuru (vienkāršos pilsētniekus, kuriem nebija dzimtas kapenes baznīcās) apbedīja ārpus Rīgas pilsētas mūriem. Netieši par to liecina cilvēku kaulu atradumi vairākās pilsētas vietās,¹¹⁰ bet arheoloģiski plašāk pētīta ir tikai Sv. Ģertrūdes kapsēta. Tur atklātie masu apbedījumi tiek saistīti ar 1601.–1602. gadā no bada un/vai slimībām mirušajiem piepilsētas un tālākas apkārtnes iedzīvotājiem.

No arheoloģiski pētītajām vietām vēl jāmin Vilandes ielā atrastie 18. gadsimta apbedījumi, kuri, iespējams, piederīgi krievu armijas karavīriem, kas miruši kādā epidēmijā, jo to skeleta kaulos nav konstatētas nāvējošas traumas un ievainojumi.¹¹¹ Materiāls gan nedod atbildi uz jautājumu, vai tie bijuši 1710. gada Rīga aplenkuma laikā bojā gājušie (daži no mēra epidēmijas 9800 upuriem) vai vēlāk mirušie.

PALEOPATOLOĢISKIE DATI UN EPIDĒMIJAS

Zināmu priekšstatu par iedzīvotāju saslimstību un nāves cēloņiem sniedz to skeleta kaulu paleopatoloģiskā izpēte, lai gan pētniekam rezultātu interpretācijā nākas saskarties ar zināmām grūtībām. Tā, piemēram, bieži vien osteoloģiskajā materiālā nekonstatē nekādas patoloģiskas izmaiņas, lai gan lielākā daļa pieaugušo indivīdu miruši salīdzinoši jauni (piemēram, 20–30 gadu vecumā). Tas nenozīmē, ka viņu nāves cēlonis nav bijusi infekcija vai vardarbīga nāve.

Bioarheoloģiskajā literatūrā pastāv viedoklis, ka tieši infekcijas slimības ir viens no svarīgākajiem iedzīvotāju nāves cēloņiem gan tuvākā, gan tālākā pagātnē.¹¹² Tikai pagājušajā gadsimtā, kad uzlabojās iedzīvotāju higiēnas, vispārējie dzīves apstākļi un uzturs, parādījās vakcīnas un antibiotikas, iedzīvotāju mirstība strauji samazinājās.¹¹³ Līdz ar to infekcijas slimības ir svarīgs jebkuras populācijas epidemioloģiskās situācijas rādītājs. Diemžēl infekcijas slimību fiksācijas iespējas skeleta materiālā ir stipri ierobežotas. To nosaka apstākļi, ka osteoloģiskajā materiālā iespējams fiksēt tikai tos infekciju gadījumus, kas ir attīstījušies ilgstošākā laikposmā, no akūtas infekcijas pārejot hroniskā formā. Jāņem vērā, ka daudzas infekcijas slimības (mēris, tifis, holera u.c.) izraisa ātru nāvi, neatstādamas izmaiņas skeleta sistēmā, un nav fiksējamās ar makroskopiskajām pētniecības metodēm.¹¹⁴ Taču mūsdienu tehnoloģiskās iespējas, kas saistītas galvenokārt ar molekulārās bioloģijas metožu izmantošanu pētniecībā, ļauj skeleta materiālā identificēt mikroorganismus, kas izraisījuši indivīda nāvi. Taču atsevišķos gadījumos tas no jauna izraisa diskusijas par slimībām un epidēmijām senatnē.

Pirmajā vietā ir diskusija par mēri. Mūsdienās pētnieki neapšaubā rakstītos avotus un arheoloģiskās liecības, ka daudzviet Eiropā 1346.–1352. gadā Melnās nāves epidēmijā mira tūkstošiem cilvēku. Taču ne visi piekrīt, ka šo epidēmiju un arī turpmākos buboņa mēra uzliesmojumus līdz pat 1772. gadam izraisīja 1894. gadā atklātā baktērija *Yersinia pestis*. Ņemot vērā, ka nav istas skaidrības arī par 14. gadsimta mēri Latvijā, nepieciešams īsumā iepazīties ar galvenajiem argumentiem.

Pētnieki konstatējuši slimības norises gaitā atšķirības starp mūsdienu un viduslaiku mēri. Nav skaidrs, kā viduslaikos mēris tik ātri “pārvietojās”, četros gados aptverot gandrīz visu Eiropas teritoriju. Mūsdienās Ķīnā mēris tādu pašu attālumu veica 100 gados.¹¹⁵ Melnā nāve viduslaikos izpaudās galvenokārt buboņu mēra formā, un tā pārnēsāšanā galvenā nozīmē ir melnajām žurkām. No žurkām uz cilvēku slimību pārnēsāšanas blusas. Tas notiek tikai tad, ja pirmais “saimnieks” – žurka ir jau no mēra miris. Tas nozīmē, ka buboņu mēra gadījumā līdz ar lielu skaitu mirušo cilvēku vajadzētu būt miljoniem beigtu žurku. Bet nevienā (!) Eiropas rakstītājā avotā netiek minēta žurku mirstība.¹¹⁶ Arī Latvijas teritorijā vislabāk dokumentētais 1710.–1711. gada Lielais mēris bija buboņu formas, kura aprakstu visspilgtāk savā dienasgrāmatā devis mācītājs B. Depkins,¹¹⁷ bet par žurku mirstību mēra laikā ziņu nav.

Jāatzīmē, ka buboņu mēris Eiropā konstatēts arī tādās vietās (Islande), kur žurkas vispār nedzīvoja. Tiek norādīts, ka klimatiskie apstākļi, kādos 14.–18. gadsimtā izplatījās Melnā nāve, nav piemēroti buboņu mēra baktērijām. Mūsdienu buboņu mērim, neskatoties uz

nosaukumu, nav raksturīga buboņu izplatīšanās pa visu ķermeni.¹¹⁸ Tāpēc vairāki pētnieki uzskata, ka Melno nāvi varētu būt izraisījis vīruss, nevis baktērija. Teorija pamatojas uz Anglijas baznīcu pierakstiem, pēc kuru izpētes secināts, ka Melnajai nāvei bijis daudz ilgāks inkubācijas periods nekā buboņu mēra epidēmijām, apmēram 37 dienas, kas varētu izskaidrot Melnās nāves plašo izplatību – ilgāka inkubācijas perioda laikā inficētais var pagūt ar slimību inficēt vairāk cilvēku plašākā apvidū – un infekcija tika izplatīta cilvēka kontaktu ceļā.¹¹⁹

Strīdā par to, kas izraisīja Melno nāvi, iesaistījušies ne vien vēsturnieki, bet arī citu zinātņu pārstāvji. Pēdējos desmit gados notiek intensīvs darbs, lai ar molekulārās bioloģijas palīdzību, pētot mēra upuru skeletus, noskaidrotu mikroorganismu, kas izraisīja postošās epidēmijas. Iegūtie rezultāti tiek vērtēti pretrunīgi, jo līdz šim tikai vienai starptautiskai pētnieku grupai it kā ir izdevies mēra upuru skeletos identificēt mūsdienu mēri izraisošās baktērijas *Yersinia pestis* pēdas.¹²⁰ Citām pētnieku grupām, lietojot to pašu metodi, nav izdevies atklāt mēri 14. gadsimta Melnās nāves upuru apbedījumos.¹²¹ Pavisam nesen iznākušā publikācijā tiek apgalvots, ka Melno nāvi izraisījusi īpaša baktērijas *Yersinia pestis* hromosomas mutācijas forma, kas mūsdienās vispār nav pazīstama, un tiek atzīts, ka tā vairs neeksistē. Šāds apgalvojums balstīts uz 1348.–1350. gadā Londonā mēri mirušo skeleta kaulu izpētes rezultātiem.¹²² Domājams, pētījumi un diskusija par šo tēmu nebūt nav beigusies.

Atgriežoties pie jautājuma, kāpēc līdz 17. gadsimtam nav pārliecinošu liecību par mēri Rīgā, interesi izraisa molekulāro biologu pētījumi, kas saistīti ar cilvēka hromosomas mutācijas CCR5delta32 izpēti. Pagājušā gadsimta 90. gadu vidū, pētot atsevišķu cilvēku rezistenci pret mūslaiku mēri – cilvēka imūndeficīta vīrusu jeb HIV (angliski *Human immunodeficiency virus*), tika atklāts, ka mūsdienās vidēji 10% Eiropas iedzīvotāju trešajā hromosomā vienam no olbaltumvielu receptoriem (CCR5) ir mutācija (trūkst 32 nukleotīdi), kas vīrusam liedz iespēju iekļūt veselajās šūnās.¹²³ Ja indivīds šo mutāciju ir mantojis no abiem vecākiem, viņš nevar saslimt ar HIV-1 tipa vīrusu. Veiktie aprēķini liecināja, ka šāda veida mutācija Eiropas iedzīvotāju populācijā veidojusies pirms apmēram 700 gadiem, un tika izteikts pieņēmums, ka tas saistīts ar viduslaiku epidēmijām.¹²⁴ Jāatzīmē – mūsdienās mutācijai CCR5delta32 ir skaidri izteikts ģeogrāfiskais gradients ar visaugstāko sastopamību Eiropas ziemeļos (Skandināvija, Krievijas Arhangeļskas apgabals), bet vismazāko – Eiropas dienvidu daļā. Šāda gēna mutācija nav konstatēta Āfrikas, Okeānijas, Austrālijas, Austrumāzijas un Amerikas pamatiedzīvotājiem.¹²⁵ Tāpēc daļa pētnieku uzskata, ka gēnu mutācija eiropiešiem notika, lai pasargātu organismu no mēra un bakām, jo tie, kuriem bija normāls CCR5, tika iznīcināti. Gēns CCR5 mutēja tādēļ, ka vīrusi to izmantoja

kā “ieeju” cilvēka imūnsistēmā. Ilgstošās epidēmijas veicināja mutāciju skaita palielināšanos. Cilvēka organisms pielāgojās jauniem apstākļiem. Kā zināms, 14. gadsimtā Melnās nāves epidēmijā visvairāk cieta Eiropas dienvidu daļa, kur nomira līdz pat 50% iedzīvotāju. Savukārt mirstība Eiropas ziemeļdaļā bija daudz mazāka.¹²⁶ Citi pētnieki noliedz, ka CCR5delta32 mutācija būtu radusies viduslaiku epidēmiju rezultātā, jo tā konstatēta jau akmens laikmeta (Skandināvija!) skeletu materiālā.¹²⁷ Tomēr iespējams, ka 14. gadsimtā Melnā nāve un arī vēlākās mēra epidēmijas līdz pat 17. gadsimta sākumam tik postoši neskāra Latvijas, t.sk. Rīgas iedzīvotājus, jo lielākā daļa iedzīvotāju bija ģenētiski rezidenta pret to. Tas gan nepasargāja viņus no citām slimībām, epidēmijām un bada. Iespējams, iedzīvotāju rezistence pret mēri 17. gadsimtā bija kļuvusi daudz zemāka – un tas bija iemesls, kāpēc tā sekas bija tik katastrofālas, it sevišķi Lielajā mērī 1710.–1711. gadā. Katrā gadījumā šis jautājums ir nākotnes pētījumu uzdevums, kur liela nozīme varētu būt Rīgas seno iedzīvotāju molekulāri bioloģiskajai izpētei.

Atsevišķas infekcijas slimības, kā lepra, sifiliss un tuberkuloze, ir ļoti labi diagnosticējamās skeleta kaulos. Lepra jeb spitālība, kas pazīstama kopš seniem laikiem, ir hroniska vispārēja infekcijas slimība, kas bojā galvenokārt ādu un nervu sistēmu, uz rokām un kājām veidojas grūti dzīstošas čūlas. Ar to var inficēties līdzīgi kā ar tuberkulozi, lai gan pat mūsdienu zinātne nevar sniegt tiešu atbildi, kā tas notiek. Lepru izraisošā mikroorganisma *Mycobacterium leprae* inkubācijas periods var būt ļoti ilgs, līdz pat 30 gadiem. Slimības gaitā āda atrofējas un rodas smagi locekļu izkropļojumi. Neārstēta lepra var radīt neatgriezeniskus bojājumus ādā, nervos, ekstremitātēs, acīs, un tā var ilgt pat desmitiem gadu. Pretēji mītiem lepra neizraisa ķermeņa daļu nokrišanu, tās tikai var kļūt nejutīgas.

Jau kopš senatnes kristīgajā pasaulē spitālība uzskatīta par vislielāko nešķīstību, kuras sekas bija slimnieka izolēšana no sabiedrības. Lepras slimnieku skaits Eiropā strauji pieauga 12.–13. gadsimtā. Spitālīgo izolācijai tika izveidoti leprozoriji. Rīgā bīskaps Alberts 1220. gadā cēla slimnīcu jeb hospitāli, kas sākotnēji atradās ārpus pirmajiem pilsētas mūriem,¹²⁸ taču nav nekādas norādes, ka tas būtu bijis leprozorijs. Var pieņemt, ka Rīgā, tāpat kā citās Rietumeiropas pilsētās, saskaņā ar katoļu baznīcas Laterāna III koncilā 1179. gadā apstiprinātajiem kanoniem lepras slimniekiem bija jābūt atsevišķai slimnīcai, baznīcai, mācītājam un kapsētai.¹²⁹ No šī viedokļa Rīgā spitālīgie varēja atrasties Sv. Jura hospitālī, kas no 14. gadsimta beigām atradās ārpus Rīgas mūriem Kubes kalna pakājē. Šeit bez hospitāļa bija ierīkotas arī saimniecības ēkas, baznīca un kapsēta.¹³⁰ Tomēr nav drošu ziņu par lepras slimnieku skaitu viduslaiku Rīgā. Kā pārpratums jāuzskata 19. gadsimtā paustais viedoklis, ka Livonijā 13. gadsimtā bija

100 (!) leprozoriju.¹³¹ Šis apgalvojums ir pilnībā noraidāms, jo nav balstīts uz rakstītiem avotiem vai citiem pārbaudāmiem faktiem.¹³²

Neskatoties uz salīdzinoši lielo izpētīto apbedījumu skaitu, lepras slimnieki Rīgas osteoloģiskajā materiālā nav konstatēti. Lepra nav konstatēta arī citur Baltijā. Mūsu gadījumā tas varētu būt saistīts ar apstākli, ka lepras pazīmes skeleta kaulos galvenokārt novērojamas tikai roku un kāju pirkstu kaulos, kas parasti ir slikti saglabājušies. Savukārt galvaskausā šīs pazīmes ir līdzīgas citām infekcijas (tuberkuloze, sifiliss) slimībām. Lepras gadījumā notiek kaula virsmas atrofija deguna un mutes rajonā.¹³³ Tāpat jāņem vērā, ka, ievērojot baznīcas prasības, lepras slimnieki varēja tikt apbedīti speciālās (leprozoriju) kapsētās. Domājams, ka lepra viduslaikos un jaunajos laikos Rīgā nav bijusi tik plaši izplatīta, lai izraisītu paaugstinātu mirstību, jo, kā iepriekš minēts, lepras slimnieki varēja nodzīvot pat vairākus desmitus gadu.

Tādu infekcijas slimību kā tuberkuloze un sifiliss gadījumu skaits Rīgas osteoloģiskajā materiālā ir neliels. Atsevišķi sifilisa gadījumi konstatēti Doma un Sv. Pētera baznīcas kapsētu osteoloģiskajā materiālā. Liekas, ka tuberkuloze bijusi izplatīta vairāk. Tā konstatēta arī Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas materiālā.¹³⁴ Nav pamata uzskatīt, ka sifiliss un tuberkulozei Rīgā būtu bijis epidēmisks raksturs.

Izvērtējot mūsu rīcībā esošo informāciju, jāsecina, ka rakstītajos vēstures avotos informācijas par slimībām un epidēmijām, kas skāra Rīgu viduslaikos un jaunajos laikos, ir maz. Acīmredzot viens no iemesliem meklējams apstākli, ka parasti bads un sērgas visvairāk skāra vienkāršos pilsētas iedzīvotājus un tas maz interesēja hronistus. Iespējams, ka atsevišķas pandēmijas, kā 14. gadsimta Melnā nāve, gāja secen Rīgai. Šis ir viens no jautājumiem, kas būtu jārisina nākotnes pētījumos. Tāpat nepieciešams kritiski izvērtēt hronistu sniegto informāciju par 14.–16. gadsimtu, jo tikai atsevišķos gadījumos hronisti bijuši notikumu aculiecinieki. Liekas, ka mēris kā postoša epidēmija Rīgu skar ne agrāk par 17. gadsimtu. Līdz tam daudz postošāka ietekme bija badam un nemitīgajiem kariem, kuros Rīga tieši vai netieši piedalījās. Arheoloģiskās liecības apstiprina iedzīvotāju paaugstinātu mirstību Rīgā un tās tuvākajā apkārtnē 17. gadsimtā. Turpmākajiem pētījumiem vajadzētu būt starpdisciplināriem, lai apstiprinātu un/vai gūtu jaunus datus par epidēmijām Rīgas vēsturē.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šterns I. Bads un mēris Livonijā // Akadēmiskā dzīve. – 1992. – Nr. 4. – 38.–41. lpp.
- ² Martin P. M., Martin-Granel E. 2,500-year evolution of the term epidemic // Emerging Infectious Diseases. – 2006. – Vol. 12 (6). – P. 976–980; Populārā medicīnas enciklopēdija. – Rīga, 1984. – 159. lpp.

- ³ *Stegman R.* Die Ausdehnung und Topographie Rigas im XVII und XVIII Jahrhundert // *Rigasche Industrie-Zeitung.* – 1889. – Nr. 22. – S. 258; *Feodālā Rīga.* – Rīga, 1978. – 145., 146. lpp.
- ⁴ *Straubergs J.* Vecā Rīga. – Rīga, 1951. – 82. lpp.; *Feodālā Rīga.* – 426. lpp.
- ⁵ *Benninghoven F.* Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. – Hamburg, 1961. – S. 168; *Dunsdorfs E.* Rīgas pilsētas iedzīvotāju skaita attīstība 250 gados // *Senatne un Māksla.* – 1936. – Nr. 3. – 52.–64. lpp.; *Angermann N.* Die Stellung der livländischen Städte in der hansischen Gemeinschaft // *Hansische Geschichtsblätter.* – 1995. – Nr. 113. – S. 112.
- ⁶ *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – 14. laid. – Rīga, 1983. – 85.–120. lpp.
- ⁷ *Gerhards G.* Rīgas 13.–17. gadsimta bērnu un pusaudžu fiziskā attīstība // *Senā Rīga 4: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2003. – 133., 134. lpp.
- ⁸ *Šterns I.* Viduslaiku Rīga ārpus Rīgas // *Senā Rīga 1: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 1998. – 334.–336. lpp.
- ⁹ *Celmiņš A.* Zemē apslēptā pilsēta. – Rīga, 1998. – 16. lpp.
- ¹⁰ *Gerhards G.* Rīgas 13.–17. gadsimta bērnu un pusaudžu fiziskā attīstība. – 134. lpp.
- ¹¹ *Celmiņš A.* Zemē apslēptā pilsēta. – 17. lpp.
- ¹² *Behringer W.* A Cultural History of Climate. – Cambridge: Polity Press, 2010. – P. 97, 98.
- ¹³ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga: Zinātne, 1993. – 453 lpp.
- ¹⁴ *Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoencke (1315–1348) / Hrg. von K. Höhlbaum.* – Leipzig, 1872. – 37 S.
- ¹⁵ *Vartberges Hermanņa Livonijas hronika / No latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ēvalds Mugurēvičs.* – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005. – 334 lpp.
- ¹⁶ *Das rothe Buch inter Archiepiscopalia // Scriptorum rerum Livonicarum.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1848. – S. 729–804.
- ¹⁷ *Rüssow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt // *Scriptores rerum Livonicarum.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1848. – S. 1–180.
- ¹⁸ *Salomon Henning's lifflendische churlendische Chronica von 1554 bis 1590.* – Rīga: N. Kymmels Buchhandlung, 1857. – 176 S.
- ¹⁹ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse: 1593–1638.* – Rīga: N. Kymmels Buchhandlung, 1890. – 158 S.
- ²⁰ *Franz Nyenstädt's Livländische Chronik // Monumenta Livoniae Antiqua.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig: Verlag von Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1839.
- ²¹ *Thomas Hiärns Ehst-, Liv- und Lettländische Geschichte. Nach der Originalhandschrift herausgegeben // Sammlung Ehst-, Liv- und Kurländischer Geschichtschreiber.* – Bd. 1. – Mitau, 1794. – 261 S.; Nachtrag zu Thomae Hiaern's Ehst-, Lyf- und Lettländischer Geschichte, zum erstenmale herausgegeben // *Monumenta Livoniae Antiqua.* – Bd. 2. – Rīga; Leipzig, 1839. – S. 2–134.
- ²² *Kelch C.* Liefländische Historia, oder kurtze Beschreibung der Denkwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-, Lief- und Lettlandes. – Reval, 1695. – 639 S.

- ²³ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (turpmāk – LUB). – Bd. 1. – Reval, 1853; Bd. 2. – Reval, 1855; Bd. 3. – Reval, 1857; Bd. 4. – Reval, 1859; Bd. 5. – Riga, 1867; Bd. 6. – Riga, 1873; Bd. 7. – Riga; Moskau, 1881; Bd. 8. – Riga; Moskau, 1884.
- ²⁴ *Гельмс И. А.* Достоверное описание замечательных событий при осаде города Риги и того, что случилось со дня ее блокады, а также во время жестокой бомбардировки и обстреливания ее с 1709 г., до сдачи ее в 1710 г., изо дня в день // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. – Т. 2. – Рига, 1879. – С. 408–440.
- ²⁵ *Indriķa hronika.* – 161., 163. lpp. (XV: 7).
- ²⁶ *Turpat.* – 169. lpp. (XVI: 1).
- ²⁷ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke. – S. 1, 2.
- ²⁸ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 38. lpp.
- ²⁹ *Hodgson K. A., Nairn I. A.* The c. AD 1315 syn-eruption and AD 1904 post-eruption breakout floods from Lake Tarawera, Haroharo caldera, North Island, New Zealand // *New Zealand Journal of Geology and Geophysics.* – 2005. – Vol. 48 (3). – P. 491–506.
- ³⁰ Thomas Hiärns Eht-, Liv- und Lettländische Geschichte. – S. 199.
- ³¹ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke. – S. 6, 7.
- ³² *Jaunā Derība (Jāņa Atklāsmes grāmata,* 6: 8).
- ³³ *Vartberges Hermanņa Livonijas hronika.* – 89. lpp.
- ³⁴ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 39. lpp.
- ³⁵ *Eihmane E.* Rietumu kristīgās sabiedrības 14. gadsimta krīze Livonijā? Promocijas darbs. – Rīga, 2011. – 51.–53. lpp.
- ³⁶ *Benninghoven F.* Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. – S. 99.
- ³⁷ *Turpat.* – 99., 100. lpp.
- ³⁸ *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 40. lpp.; LUB. – Bd. 4. – Nr. 1873; Bd. 6. – Nr. 25.
- ³⁹ LUB. – Bd. 5. – Nr. 2964.
- ⁴⁰ *Turpat.* – Nr. 2971; Nr. 2972.
- ⁴¹ *Turpat.* – Nr. 3090.
- ⁴² *Šterns I.* Bads un mēris Livonijā. – 40. lpp.
- ⁴³ *Barracrough G.* Regesta historico-diplomatica Ordinis s. Mariae Theutonorum, 1198–1524 // *The English Historical Review.* – 1951. – Vol. 66, no. 260. – P. 405–415.
- ⁴⁴ *Rüssow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt. – S. 35.
- ⁴⁵ *Turpat.* – 38. lpp.
- ⁴⁶ *Turpat.* – 94. lpp.
- ⁴⁷ *Turpat.* – 136. lpp.
- ⁴⁸ *Ohlsen B., Bonetto C.* Sweden. – Stockholm, 2009. – P. 68.
- ⁴⁹ *Salomon Henning's* lifflendische churlendische Chronica von 1554 bis 1590. – S. 67, 68.
- ⁵⁰ *Борисенков Е. П., Пасецкий В. М.* Экстремальные природные явления в русских летописях XI–XVII вв. – Ленинград: Гидрометеоиздат, 1983. – С. 73–114.
- ⁵¹ *Shumilov O. I., Kasatkina E. A., Mielikainen K., Timonen M., Kanatjev A. G.* Palaeovolcanos, Solar activity and pine tree-rings from the Kola Peninsula (northwestern Russia) over the last 560 years // *International Journal Environmental Research.* – 2011. – Vol. 5 (4). – P. 855–864.

- ⁵² *De Silva S. L., Zielinski G. A.* Global influence of the AD 1600 eruption of Huaynaputina, Peru // *Nature*. – 1998. – No. 393. – P. 455–458.
- ⁵³ *Das Buch der Aeltermänner grosser Gilde von 1540–1611 // Monumenta Livoniae Antiqua*. – Bd. 4. – Riga, 1844. – S. 249, 250.
- ⁵⁴ *Franz Nyenstädt's Livländische Chronik*. – S. 112, 113.
- ⁵⁵ *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 477.
- ⁵⁶ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse ..* – S. 15.
- ⁵⁷ *Nachtrag zu Thomae Hiaern's Ehst-, Lyf- und Lettländischer Geschichte ..* – S. 5.
- ⁵⁸ *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 532.
- ⁵⁹ *Bodeckers Chronik Livländischer und Rigascher Ereignisse ..* – S. 86–96.
- ⁶⁰ *Arbusow L.* Zwei Lettische Handschriften aus dem 16. und 17. Jahrhundert (1532–1625) // *Acta Universitatis Latviensis*. – Riga, 1922. – 55. lpp.
- ⁶¹ *Rigasche Stadtblätter*. – Riga, 1812. – Nr. 48. – S. 413–415.
- ⁶² *Kelch C.* Liefländische Historia .. – S. 584.
- ⁶³ *Schirren C.* Verzeichniss livländischer Geschichtsquellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken. – Dorpat, 1868. – S. 158, 159.
- ⁶⁴ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 1–3. – Riga, 1902–1904.
- ⁶⁵ *Karļsons Ž.* 1710. gada mēris Rīgā un ciņa ar to // *Latviešu vēsturnieku veļtījums prof. Dr. hist. Robertam Vīperam*. – Rīga, 1939. – 142.–153. lpp.
- ⁶⁶ *Документы, относящиеся к деятельности фельдмаршала графа Бориса Петровича Шереметева (годы с 1704 по 1722) // Сборник Императорского русского исторического общества*. – Т. 25. – Санкт-Петербург, 1878. – Nr. 226.
- ⁶⁷ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA)*, 749. f., 6. apr., 65. l., 223., 230. lp.
- ⁶⁸ *Гельмс И. А.* Достоверное описание .. – С. 425.
- ⁶⁹ *Turpat*. – 438. lpp.
- ⁷⁰ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 1.
- ⁷¹ *Гельмс И. А.* Достоверное описание .. – С. 437, 438.
- ⁷² *LVVA*, 673. f., 1. apr., 1109. l., 57. lp.
- ⁷³ *Широкопад А. Б.* Северные войны России. – Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2001. – С. 196.
- ⁷⁴ *Rüssow B.* Chronica der Provuintz Lyfflandt. – S. 29, 33.
- ⁷⁵ *Turpat*. – 66. lpp.
- ⁷⁶ *Amelung F.* Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit (1184–1561). – Dorpat, 1884. – S. 194.
- ⁷⁷ *Turpat*. – 193. lpp.
- ⁷⁸ *Brennsohn I.* Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Mitau, 1905. – S. 61; *Derums V.* Baltijas sencilvēku slimības un tautas dziedniecība. – Rīga, 1988. – 167. lpp.
- ⁷⁹ *Lembke J.* Die rigasche Medicinal-Verfassung im 17. Jahrhundert // *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*. – Bd. 11. – Riga, 1868. – S. 341–357.
- ⁸⁰ *Turpat*. – 352. lpp.
- ⁸¹ *Vīksna A.* Vecās aptiekas. – Rīga, 1992. – 60. lpp.

- ⁸² *Vilsone M., Pāvele T.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1960. gadā // Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām (turpmāk – RT). – Rīga, 1961. – 11., 12. lpp.; *Celmiņš A., Reinfelde I.* Pēdējo gadu arheoloģiskie pētījumi Rīgas Doma kompleksa apbedīšanas vietās // Arheologu pētījumi Latvijā 2008. un 2009. gadā (turpmāk – APL). – Rīga, 2010. – 91.–95. lpp.
- ⁸³ *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Doma laukumā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 68.–70. lpp.
- ⁸⁴ *Celmiņš A.* Rīgas Doma pagalma izpēte // APL 2000 un 2001. – Rīga, 2002. – 337.–346. lpp.
- ⁸⁵ *Spirģis R.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Sv. Pētera baznīcas kapsētā // APL 2004 un 2005. – Rīga, 2006. – 45.–54. lpp.
- ⁸⁶ *Vilsone M.* Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 32.–34. lpp.
- ⁸⁷ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie pētījumi Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā Rīgā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 143.–151. lpp.
- ⁸⁸ *Lūsēns M., Kalējs U.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā 2006. un 2007. gadā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 151.–161. lpp.
- ⁸⁹ *Muižnieks V.* Neparasti guldīti mirušie Latvijas vēsturisko laiku kapsētās // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2007. – Nr. 1. – 36. lpp.
- ⁹⁰ *Celmiņš A.* Sv. Paula kapsēta Rīgā // Senā Rīga 6: Pilsētas arheoloģija, arhitektūra un vēsture. – Rīga, 2009. – 31. lpp.
- ⁹¹ *Tilko S.* Apbedīšanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā // Senā Rīga 1: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 282. lpp.
- ⁹² *Caune A., Tilko S.* Pārskats par 1988. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā Doma laukumā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nod. fondos, nr. 632). – Rīga, 1988. – 23., 24. lpp.
- ⁹³ *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Doma laukumā. – 67.–71. lpp.
- ⁹⁴ *Zariņa G.* Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija, 7. g.t. pr.Kr. – 1800. g. – Rīga, 2009. – 131.–145. lpp.
- ⁹⁵ Līdzīgu situāciju autors konstatējis Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas izrakumos 2010. gadā.
- ⁹⁶ *Celmiņš A., Reinfelde I.* Pēdējo gadu arheoloģiskie pētījumi Rīgas Doma kompleksa apbedīšanas vietās. – 92. lpp.
- ⁹⁷ *Pētersone P.* Rīgas Doma baznīcas tiesu protokolu grāmatas – vēstures avots // Latvijas Arhīvi. – 2001. – Nr. 4. – 21. lpp.
- ⁹⁸ *Caune A., Tilko S.* Pārskats par 1989. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā Doma laukumā (glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nod. fondos, nr. 669). – Rīga, 1989. – 8.–11. lpp.
- ⁹⁹ *Lūsēns M.* Arheoloģiskie pētījumi Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā Rīgā. – 146.–150. lpp.
- ¹⁰⁰ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais antropoloģiskais materiāls paleopatoloģiskā skatījumā // APL 2006 un 2007. – Rīga, 2008. – 195., 196. lpp.
- ¹⁰¹ *Spārītis O.* Georga Švengelna 1621. gadā zīmētais Rīgas plāns kā kultūr-vēsturiskas un socioloģiskas izpētes dokuments // Letonikas avoti: Latvijas piekraste. Arheoloģija, etnogrāfija, vēsture. – Rīga, 2008. – 290., 291. lpp.
- ¹⁰² LVVA, 749. f., 6. apr., 64. l., 328., 329., 336., 384. lp.

- ¹⁰³ Turpat, 65. l., 371., 372. lpp.
- ¹⁰⁴ *Pīrangs H.* Rīgas kapsētas // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. – Rīga, 1932. – 650. lpp.
- ¹⁰⁵ Feodālā Rīga. – 430. lpp.; *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1180–1290: Krusta kari. – Rīga, 2002. – 299. lpp.
- ¹⁰⁶ *Broce J. K.* Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas. – Rīga: Zinātne, 1992. – 239. lpp.
- ¹⁰⁷ *Barzdeviča M.* Rīgas pilsētas attīstība 1621.–1710. gada kartogrāfisko attēlu atspoguļojumā // *Senā Rīga 3: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2001. – 178.–183. lpp.
- ¹⁰⁸ *Melne I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izpētes darbiem Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 17 (glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nod. fondos, nr. 846). – Rīga, 2004. – 6. lpp.
- ¹⁰⁹ *Ducmane K., Ozoliņa A.* Latvija Eiropā: Monētu depozīti 1.–20. gadsimtā. – Rīga, 2009. – 165. lpp. – (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti, Nr. 16).
- ¹¹⁰ *Lūsēns M., Kalējs U.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Rīgā 2006. un 2007. gadā. – 152.–154. lpp.
- ¹¹¹ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais .. – 194. lpp.
- ¹¹² *Larsen C. S.* Bioarchaeology (Interpreting behaviour from the human skeleton). – Cambridge University Press, 1997. – P. 64, 65.
- ¹¹³ *Cronberg S.* Infektioner. Mikrobiologi, klinik, terapi. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1986. – 518 s.
- ¹¹⁴ *Ortner D. J., Putschar G. J.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – Washington, 1981. – P. 104–131; *Kelly M. A.* Infections Disease // Reconstruction of Life from the Skeleton. – 1989. – P. 191–199.
- ¹¹⁵ *Duncan C. J., Scott S.* What caused the Black Death? // Postgraduate Medical Journal. – 2005. – Vol. 81. – P. 315–320.
- ¹¹⁶ *Twigg G.* The Black Death: a biological appraisal. – London: Batsford Academic & Educational, 1984. – 254 p.
- ¹¹⁷ *Bulmerincq A.* Aktenstücke und Urkunden zur Geschichte der Stadt Riga 1710–1740. – Bd. 3. – Riga, 1904. – S. 219–226.
- ¹¹⁸ *Perry R. D., Fetherston J. D.* Yersinia pestis – etiologic agent of plague // Clinical Microbiological Review. – 1997. – Vol. 10. – P. 35–66.
- ¹¹⁹ *Scott S., Duncan C. J.* Return of the Black Death: the World's Greatest Serial Killer. – Hoboken, NJ: Wiley, 2004. – 318 p.; *Wood J. W., DeWitte-Avina S. N.* Was the Black Death yersinial plague? // Lancet. – 2003. – Vol. 3. – P. 327.
- ¹²⁰ *Raoult D., Aboudharam G., Crubezy E., Larrouy G., Ludes B., Drancourt M.* Molecular identification by “suicide PCR” of Yersinia pestis as the agent of Medieval Black Death // PNAS. – 2000. – Vol. 97 (23). – P. 12800–12803.
- ¹²¹ *Gilbert M., Cuccui J., White W., Lynnerup N., Titball R. W., Cooper A., Prentice M. B.* Absence of Yersinia pestis – specific DNA in human teeth from five European excavations of putative plague victims // Microbiology. – 2004. – Vol. 150. – P. 341–354.
- ¹²² *Schuenemann V., Bosb K., DeWittec S. et al.* Targeted enrichment of ancient pathogens yielding the pPCP1 plasmid of Yersinia pestis from victims of the Black Death // PNAS. – 2011 (www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1105107108).

- ¹²³ *Lusso P.* HIV and the chemokine system: 10 years later // The European Molecular Biology Organization Journal. – 2006. – Vol. 25. – P. 457–456.
- ¹²⁴ *Cohn S. K., Weaver L. T.* The Black Death and AIDS: CCR5-Delta32 in genetics and history // Quarterly Journal of Medicine. – 2006. – Vol. 99 (8). – P. 497–503.
- ¹²⁵ *Balanovsky O., Pocheshkhova E. et al.* Is spatial distribution of the HIV-1-resistant CCR5Delta32 allele formed by ecological factors? // Journal of Physiological Anthropology and Applied Human Science. – 2005. – Vol. 24. – P. 375–382.
- ¹²⁶ *Stephens J., Reich D., Goldstein D. et al.* Dating the origin of the CCR5-delta32 AIDS-resistance allele by coalescence of haplotypes // American Journal of Human Genetic. – 1998. – Vol. 62. – P. 507–155.
- ¹²⁷ *Lidén K., Linderholm A., Gotherstrom A.* Pushing it back. Dating the CCR5-D32 bp deletion to the Mesolithic in Sweden and its implications for the Meso/Neo transition // Documenta Praehistorica. – 2006. – Vol. 33. – P. 29–37.
- ¹²⁸ *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1290–1500. – Rīga, 1997. – 299., 300. lpp.
- ¹²⁹ *Eagle F. K., Younge E.* A collection of the reports of cases, the statutes, and ecclesiastical laws, relating to tithes: with a copious analytical index. – Vol. 4. – London, 1826. – P. 317; *Cunningham L.* Francis of Assisi: Performing the Gospel Life. – 2004. – P. 10.
- ¹³⁰ Feodālā Rīga. – 430. lpp.
- ¹³¹ *Amelung F.* Baltische Culturstudien: Aus den vier Jahrhunderten der Ordenszeit. – S. 177; *Bergmann A.* Die Lepra und ihre Gefahr für Riga // Baltische Monatschrift. – 1888. – Bd. 34. – S. 350.
- ¹³² Domājams, ka kļūda radusies, pārrakstot tekstu: “13. gadsimtā Eiropā bija 19 000 leprozoriju, Francijā 2000 un Anglijā vairāk nekā simt”, kur vārds *England* samainīts ar *Alt-Livland*.
- ¹³³ *Ortner D. J., Putschar W. G. J.* Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. – P. 176–178.
- ¹³⁴ *Gerhards G.* 2006. un 2007. gada arheoloģiskajos izrakumos iegūtais .. – 194. lpp.

Guntis Gerhards

EPIDEMICS IN RIGA DURING THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN TIMES

Summary

The history of Riga city is more than eight hundred years long, including an abundance of dramatic events stored in written sources and archaeological monuments.

Nowadays historians are convinced that during medieval and early modern times more people died of hunger, disease and pestilence than on the battlefield. Unfortunately, little is mentioned in written sources

about epidemic scourges in Riga. In all medieval chronicles an epidemic disease, which had caused mass morbidity and mortality, is called a plague. However, this does not meet the real situation. But this has not prevented the majority of researchers and popular publications to mention the plague epidemic without source criticism, often without reference to them at all. Information about epidemics in Riga can be derived from written sources (chronicles, reports, medical documents etc.) as well as from archaeological and osteological material. It should be noted that archaeological material from Riga thus far has been sparsely used in the epidemic research. This study examines written sources, archaeological evidence and palaeopathological data of epidemics in Riga in the 13th–18th centuries.

The first pestilence in Riga, which appeared in 1211, is mentioned in the Livonian Chronicle of Henry. In Riga and Livonia, the epidemics of the 14th and 15th centuries are poorly documented and can barely be outlined. Available information typically consists of laconic entries in chronicles and annals. During this period Riga witnessed endemic episodes of famine and waves of pestilence. Malnutrition severely weakened the immune system making the people more vulnerable to contracting and dying of infections.

This was certainly the case in the 17th century, after which Riga and the surrounding area experienced major outbreaks of epidemics in 1601–1602, 1623–1625, 1656–1657. The archaeological data confirmed great population mortality in the 17th century. Mass graves have been found in the excavations of the Dom Church cemetery (Inner Riga) and in the cemetery of St Ģertrūde (outside the city walls). A palaeopathological investigation shows that with regard to individuals buried in mass graves there are no cases where these traumas might have been the cause of death.

In order to obtain new data on the epidemics in the history of Riga, future research work should be interdisciplinary including ancient DNA analysis of possible pathogens.

Iesniegts 27.10.2011.